

مؤلفه‌های لذت‌بری سعادت‌نگر بر اساس منابع اسلامی: تدوین یک مدل مفهومی

مهدی عباسی*
رحیم نارویی نصرتی**
مسعود جان‌بزرگی***
سید کامران قریشی****

چکیده:

درباره آنچه برای مردم احساس شادکامی و سعادت‌مندی می‌آورد رویکردهای مختلفی وجود دارد. این موضوع از دیرباز مورد توجه اندیشمندان، فلاسفه و روان‌شناسان بوده است. پژوهش حاضر با هدف تدوین مدل مفهومی لذت‌بری سعادت‌نگر بر اساس متون اسلامی (قرآن و حدیث) انجام شد. در این پژوهش، به منظور تحلیل مؤلفه‌های مفهومی لذت‌بری و سعادت‌نگری از جملات توصیفی - تبیینی متون اسلامی (قرآن و حدیث) از روش تحلیل محتوا و به منظور تبیین ساختار مفهومی لذت‌بری سعادت‌نگر از روش معناشناسی زبانی استفاده شد. بدین منظور، به واسطه واژگان و مفاهیم جمع‌آوری شده در حوزه معنایی لذت‌بری و سعادت‌نگری، جملات توصیفی - تبیینی مرتبط با موضوع در متون اسلامی جستجو و انتخاب شدند. برای تعیین مؤلفه‌های مفهومی نیز عملیات مقوله‌بندی و مفهوم‌سازی بر مضمون‌های اصلی متون انتخاب‌شده انجام شد. یافته‌های پژوهش نشان داد ساختار مفهومی لذت‌بری سعادت‌نگر بر اساس متون اسلامی بر چهار مؤلفه اصلی شامل تجربه لذت (در قلمرو لذت‌های مادی، روان‌شناختی و معنوی)، هشیاری در لذت‌بری، جهت‌گیری سعادت‌نگر در لذت‌بری و فرآیندهای دستیابی به سعادت مبتنی است.

واژگان کلیدی: لذت‌بری، سعادت‌نگری، معنویت‌گرایی، مدل مفهومی، فرآیندهای

دستیابی.

* دانشجوی دکتری روان‌شناسی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، قم، ایران (نویسنده مسئول)

ym.abbasi@gmail.com

** استادیار گروه روان‌شناسی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، قم، ایران

rmaroei@yahoo.com

*** استاد گروه روان‌شناسی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران

psychjan@gmail.com

**** دانشیار و مدیر گروه آمار، دانشگاه قم، قم، ایران

atty_ghoreishi@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۰/۰۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۸/۰۳

(۱) بیان مسئله

درباره آنچه برای مردم شادکامی می‌آورد دو رویکرد عمده وجود دارد؛ رویکردی که از لذت‌نگری^۱ حمایت می‌کند و رویکرد دوم که سعادت‌نگری^۲ را مورد تأکید قرار می‌دهد (هفرون^۳ و بونیول^۴ ۲۰۱۱). در هر دو رویکرد، عواملی را که فراهم‌کننده شادکامی و سعادت‌اند می‌توان درآمیخته با شیوه نسبتاً ثابتی دید که فرد اهداف خود را از مسیر آن دنبال می‌کند. این شیوه که سبک زندگی^۵ نام دارد، بُعد عینی و کمیت‌پذیر شخصیت است، از جنس رفتار (ظاهری و باطنی) بوده، توسط تمایلات فرد هدایت می‌شود و فرصت‌های زندگی بستر آن را فراهم می‌کند (مهدوی کنی ۱۳۸۶). از این رو، سبک زندگی موضوع گرایش به انواع لذت و لذت‌بری را در برمی‌گیرد.

این که لذت‌بری را بتوان به‌عنوان سبک زندگی مطرح کرد مبتنی بر چند فرض است: الف) سبک زندگی توسط تمایلات هدایت می‌شود (مهدوی کنی ۱۳۸۶)؛ ب) لذت‌جویی از جمله گرایش‌های اساسی انسان است و سعادت‌خواهی از جمله اهداف مهم انسان محسوب می‌شود (مصباح یزدی ۱۳۸۸)؛ ج) سبک زندگی قابل انتخاب است (مهدوی کنی ۱۳۸۶). افراد می‌توانند در مؤلفه‌های سبک زندگی خویش انتخاب‌گر باشند. درباره سبک لذت‌بری نیز چنین مطلبی درست است؛ چراکه تحقیقات نشان می‌دهند تجارب لذت‌بخش تحت تأثیر یادگیری، تعدیل می‌شوند (ر. ک: اتکینسون ۱۳۸۵) و د) تاریخچه بحث درباره شیوه لذت‌جویی نشان می‌دهد دانشمندان سبک‌های مختلف، از جمله سبک برتر آن را بررسی کرده‌اند (به‌عنوان نمونه اپیکورس ۳۴۱-۲۷۱ ق.م؛ ابن سینا ۱۳۷۵؛ صدرای شیرازی ۱۴۱۰؛ طباطبایی ۱۳۹۰؛ مصباح یزدی ۱۳۸۷).

به‌واسطه جستجوی دو مفهوم «لذت» و «سعادت» در آثار دانشمندان علوم فلسفه، حکمت، اخلاق و روان‌شناسان می‌توان مطالب مربوط به عوامل شادکامی، سبک لذت‌بری، جنبه‌های سعادت‌نگرانه لذت‌بری را پیگیری کرد. اولین اشاره‌ها در این باره در کلمات فلاسفه یونان وجود دارد. سقراط، ارسطو و افلاطون باور داشتند اگر انسان‌ها در پی زندگی فضیلت‌مدار باشند، واقعاً شادکام خواهند شد (Hefferon & Boniwell 2011). از نظر ارسطو معیار ارزیابی لذت، فضیلت است و لذت راستین از اعمال منطبق با فضیلت

-
1. Hedonia
 2. Eudemonia
 3. Hefferon, K.
 4. Boniwell, I.
 5. Life style

ناشی می‌شود. از آنجاکه لذت، فعالیت قوای نفس است، در صورتی که این فعالیت از حد اعتدال بهره‌مند باشد، باعث سعادت انسان می‌شود (هرگنهان ۱۳۸۹). اپیکور^۱ شادکامی را در فراوانی احساس‌های مثبت و لذت‌ها می‌داند (Hefferon & Boniwell 2011)؛ اما معتقد بود انسان حکیم به دنبال لذت طبیعی ضروری بوده و خواسته‌های خود را به حداقل می‌رساند (بریه ۱۳۷۴، ۱۲۰)، یعنی لذت‌جویی را به خواسته‌های ضروری زندگی محدود می‌کند.

از نظر ابن‌سینا (۱۳۷۵، ۳، ۳۳۴)، اساس لذت حقیقی که موجب ارتقای انسان است در کمال و خیر است. انسان هنگامی احساس واقعی لذت دارد که دو شرط محقق باشد؛ اول اینکه کمال و خیر را درک کند و دوم اینکه به آن کمال و خیر برسد. خواجه نصیر طوسی (۱۳۶۰) لذت عقلی را برای رشد لازم می‌داند. لذاتی که در سطح عقل درک می‌شوند به‌عنوان لذات ذاتی در مقابل لذات حسی قرار دارند؛ بنابراین، لذت‌بری عقلانی مبتنی بر خیر، کمال و فضیلت است و می‌تواند خوشبختی را برای انسان به ارمغان آورد. صدرای شیرازی (۱۴۱۰) لذت را به‌حسب قوه نفسانی که مُدرک آن است به حسی، خیالی، وهمی و عقلی تقسیم می‌کند و برترین نوع آن را هم از جهت کمیت و هم از جهت کیفیت، لذتی می‌داند که در قوه عاقله تجربه می‌شود. طبق نظر علامه طباطبایی رحمته‌الله (۱۳۹۰، ۳، ۱۲)، بهره‌مندی درست و صحیح از لذت‌ها در سه مرتبه از نعمت‌هایی که در اختیار انسان است موجب سعادت می‌شوند: برخی نعمت‌های دنیا مانند علم، تنها مایه سعادت روحانی برای آدمی است. بعضی مانند مال و فرزندی که او را از یاد خدا باز ندارد، مایه سعادت روحانی و جسمانی برای او خواهد بود. دسته سوم، باعث محرومیت و نقص جسم آدمی است، ولی برای روح جاودانه او سعادت است، مانند شهادت در راه خدا و انفاق مال و سایر امکانات در این راه که این نیز از سعادت آدمی است. از دیدگاه مصباح یزدی (۱۳۸۷)، سه عامل لذت، منفعت و مصلحت انسان را به انجام تلاش‌ها و فعالیت‌هایش وامی‌دارد. این عوامل در سه سطح، برای تأمین نیازهای انسان مؤثر است: الف) سطح اول تأمین لذایذ مادی؛ ب) سطح منفعت و سودطلبی؛ ج) سطح مصلحت‌طلبی.

اولین تحقیقات تجربی در روان‌شناسی مثبت‌نگر، درباره مقایسه مدل‌های سعادت‌نگری (به‌عنوان مثال، ارتقا، معنا، اصالت، فضیلت) با لذت‌نگری (به‌عنوان مثال، لذت، خوشی، راحتی، نبود فشار)، در سال ۱۹۹۳ توسط واترمن^۲ اتفاق افتاد. کار در این باره با مقاله مروری

1. Epicurus.

2. Waterman, A. S.

هوتا^۱ و واترمن (۲۰۱۳) پیگیری شد. یافته‌های همین مقاله گستره بررسی پیشینه پژوهش حاضر را مشخص کرده است. مطابق با یافته‌های این محققان، لذت‌نگری همان چیزی است که در سازه شادکامی درونی^۲ هست و سعادت‌نگری با بهباشی روان‌شناختی^۳ تعریف می‌شود (Hefferon & Boniwell 2011). به‌عنوان نمونه، داینر^۴ و همکارانش (۱۹۹۹) از جمله نظریه‌پردازانی هستند که شادکامی درونی را با مؤلفه‌های هیجان‌های مثبت،^۵ پایین بودن سطح هیجان‌های منفی^۶ و احساس شخصی رضایت از زندگی^۷ مشخص کرده‌اند و از این رو، در گروه لذت‌نگری قرار دارند. ریف^۸ و سینگر^۹ (۲۰۰۸)، به‌باشی روان‌شناختی را بودن در حالت کامل کارکردی و همچنین، برآمدن در مواجهه با چالش‌های وجودی زندگی تعریف می‌کند و از این جهت در گروه سعادت‌نگری قرار می‌گیرند. ریف (۱۹۸۹) شش مؤلفه را برای بهباشی روان‌شناختی مشخص کرده: ۱. پذیرش خود،^{۱۰} ۲. ارتباط مثبت با دیگران،^{۱۱} ۳. رشد شخصی،^{۱۲} ۴. هدفمندی در زندگی،^{۱۳} ۵. کنترل بر محیط^{۱۴} و ۶. خودمختاری^{۱۵} (Ryff & Singer 2008). مدل واترمن (۱۹۹۳) بر فعالیت‌هایی در زندگی تأکید دارد که بیشترین هم‌خوانی را با ارزش‌های درونی فرد داشته باشد. این مدل با رویکرد سعادت‌نگری نزدیکی بسیار دارد. رایان^{۱۶}، هوتا^{۱۷} و دسی^{۱۸} (۲۰۰۸) مدلی را از بهباشی سعادت‌نگر ارائه کرده‌اند که مبتنی بر این مؤلفه‌هاست: اشتیاق برای اهداف و ارزش‌های درونی^{۱۹} شامل

-
1. Huta, V.
 2. Subjective well-being
 3. Psychological well-being
 4. Diener, E.
 5. Positive emotions
 6. Negative emotions
 7. Satisfaction with life
 8. Ryff, C.D.
 9. Singer, B.H.
 10. Self-acceptance
 11. Positive relations with others
 12. Personal growth
 13. Purpose in life
 14. Environmental mastery
 15. Autonomy
 16. Ryan, R. M.
 17. Huta, V.
 18. Deci, E. L.
 19. Pursuing intrinsic goals and values as ends in themselves

رشد شخصی،^۱ مشارکت اجتماعی،^۲ ارتباطات،^۳ و سلامت فیزیکی؛^۴ داشتن انگیزه‌های خودگردان؛ خودآگاهانه رفتار کردن؛ و نیازهای رضایت‌بخش برای شایستگی،^۵ خودگردانی^۶ و ارتباط.^۷ ویترسو^۸ (۲۰۰۴) بر جهت‌گیری به سمت رشد تأکید کرده است؛ و درنهایت، مدل ارائه‌شده توسط سلیگمن (۲۰۱۱) را با عنوان شادکامی اصیل،^۹ می‌توان آمیزه‌ای از به‌باشی لذت‌نگر و فضیلت‌نگر دانست.

در بررسی پیشینه پژوهش چند نکته قابل توجه است: اول این‌که درباره مؤلفه‌های شادکامی در میان نظریه‌ها تفاوت بسیار وجود دارد. گاه، این تفاوت به اختلاف اساسی در مدل‌های مفهومی مربوط می‌شود (به‌عنوان نمونه: Ryan, Ryff & Singer 2008؛ Seligman 2011؛ Waterman 1993؛ Huta & Deci 2008). دوم این‌که تفاوت در عناصر مدل‌های شادکامی می‌تواند ناشی از مباحث بنیادی این نظریه‌ها در قلمرو هستی‌شناسی، انسان‌شناسی و معرفت‌شناسی باشد؛ چراکه برخی نظریه‌ها بر لذت‌های حسی و مادی تأکید می‌کنند (ر. ک: Huta & Ryan 2010) و در مدل شادکامی خود رفتارهایی مانند بیشتر خوابیدن، گوش دادن به موزیک، فیلم یا تلویزیون نگاه کردن، به خرید رفتن، بازی کردن، رسیدگی به‌خود (مثلاً رسیدگی به موها و ناخن‌ها)، خوردن شیرینی، صرف زمان برای لذت بردن از منظره‌های زیبا و از این قبیل را پیشنهاد کرده‌اند. سوم اگرچه مدل‌های ارائه‌شده از سوی فلاسفه، حکما، دانشمندان علم اخلاق و علوم اسلامی درباره لذت‌بری سعادت‌نگر، جهت‌گیری‌های الهی و اخروی را در نظر داشته‌اند، کم‌تر شامل عناصر مشخص و فراگیر در موضوع هستند. به‌علاوه، به‌واسطه جستجوی به‌عمل آمده مشخص شد عرصه پژوهش‌های بومی اخیر نیز از بررسی این موضوع با تحلیل محتوای متون اسلامی (قرآن و حدیث) خالی است؛ درحالی‌که لذت‌جویی از گرایش‌های اساسی انسان است و در منابع اسلامی مورد توجه قرار گرفته (مصباح یزدی ۱۳۸۸ ب)، نمی‌توان نقش سازمان‌یافتگی آن را در نظام روان‌شناختی انسان نادیده گرفت. پس ضرورت بررسی تدوین مدل مفهومی لذت‌بری سعادت‌نگر که شادکامی را تبیین می‌کند، مشخص می‌شود.

-
1. Personal growth
 2. Relationships
 3. Community contribution
 4. Physical health
 5. Competence
 6. Autonomy
 7. Relatedness
 8. Vittersø, J.
 9. Authentic happiness

متون اسلامی (آیات قرآن کریم و روایات) شامل جملات توصیفی و تبیینی درباره گونه‌ای از لذت‌بری است که منجر به تجربه زندگی سعادت‌مندانه می‌شود. به‌عنوان نمونه، قرآن کریم درباره بهره‌مندی مطلوب دو ویژگی مهم بیان می‌کند: برتری (خیر) و پایداری (بقا)^۱ (طه، ۱۳۱؛ قصص، ۶۰؛ شوری، ۳۶؛ اعلی، ۱۷). البته، حد نهایی دو ویژگی «برتری» و «پایداری»، در بهره‌ها و لذت‌های اخروی وجود دارد؛ اما از آنجاکه زندگی دنیا مقدمه بر آخرت است^۲ (قصص، ۷۷)، دو ویژگی «برتری» و «پایداری»، سبک لذت‌بری برتر را در زندگی تعیین می‌کند. در روایتی ابوذر از پیامبر اسلام ﷺ نقل می‌کند که بر عاقل لازم است زمانی را برای بهره‌های لذت‌بخش خودش از حلال اختصاص دهد تا برای کارهایی مانند عبادت، محاسبه نفس و امور دیگر زندگی توان داشته باشد و موجب نشاط قلب، تفریح و آسودگی خاطر از مشغله‌های روانی باشد^۳ (صدوق ۱۴۰۳، ۳۳۴؛ صدوق ۱۳۶۲، ۲، ۵۲۵). از این رو، این فرضیه قابل طرح است که مدل مفهومی «لذت‌بری سعادت‌نگر»^۴ در متون اسلامی (قرآن و حدیث) قابل استخراج است. برای اثبات این فرضیه به این پرسش‌ها پاسخ داده خواهد شد که مؤلفه‌های مفهوم لذت‌بری سعادت‌نگر بر اساس منابع اسلامی کدام‌اند؟ و ساختار مفهومی آن چگونه است؟ بدین منظور، حوزه معنایی لذت‌بری و سعادت‌نگری مشخص شد و بر اساس واژگان و مفاهیم این حوزه متون اسلامی (قرآن و حدیث) مرتبط با موضوع لذت‌بری و سعادت‌نگری جستجو و تحلیل شدند.

۲) روش پژوهش

به‌منظور تحلیل مؤلفه‌های مفهومی لذت‌بری و سعادت‌نگری از جملات توصیفی - تبیینی موجود در متون اسلامی (قرآن و حدیث) از روش تحلیل محتوا^۵ استفاده شد. مؤلفه‌های مفهومی^۶ به‌عنوان معنای اصلی پیام موجود در جملات کتب لغت، اصطلاح و متون اسلامی در نظر گرفته شد (ر.ک: سرمد و دیگران ۱۳۸۰، ۱۳۳). واحدهای تحلیل^۷ را جملات توصیفی - تبیینی موجود در متون اسلامی تشکیل دادند. در این پژوهش، هر دو محتوای آشکار و پنهان

۱. وَ لَا تَدْنُ عَيْنِكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَ رِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَ أَتَقَى .

۲. وَ اِتَّبِعْ فِيْمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَ لَا تَسْ نَصِيْبِكَ مِنَ الدُّنْيَا؛ وَ بَا اَنْجِهْ خِدَايْتِ دَاوِدَ، سِرَايِ آخِرْتِ رَا بَجْوِي وَ سَهْمِ خُودِ رَا اَز دُنْيَا فَرَا مُوشِ مَكْن .

۳. ... وَ عَلَى الْعَاقِلِ مَا لَمْ يَكُنْ مَغْلُوبًا عَلَى عَقْلِهِ أَنْ يَكُونَ لَهُ سَاعَاتٌ سَاعَةٌ يَنَاجِي فِيهَا رَبَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ سَاعَةٌ يَحَاسِبُ فِيهَا نَفْسَهُ وَ سَاعَةٌ يَتَفَكَّرُ فِيهَا صَنَعَ اللَّهُ تَعَالَى وَ سَاعَةٌ يَحْلُو فِيهَا بِحَظِّ نَفْسِهِ مِنَ الْحَلَالِ وَ إِنَّ هَذِهِ السَّاعَةَ عَوْنٌ لِيَتَلَكَّ السَّاعَاتِ وَ اسْتِجْمَامٌ لِلْقُلُوبِ وَ تَفْرِيعٌ لَهَا... در کتاب دیگر (صدوق ۱۳۶۲، ۲، ۵۲۵)، به‌جای تفریح لها عبارت «وَ تُوْزِيْعٌ لَهَا» آمده است.

4. Eudemonic savouring
5. Content Analysis
6. Conceptual component
7. Analysis units

متون بررسی شدند و تحلیل داده‌ها نه به‌وسیله شمارش واحدهای تحلیل، بلکه با بررسی مضمون اصلی جملات توصیفی-تبیینی در متون اسلامی و مقوله‌بندی آن‌ها انجام شد. بر این اساس، تحلیل محتوا از نوع کیفی^۱ و با رویکرد تفسیری^۲ بود (ر.ک: Drisko & Maschi 2015, 3; Babbie 2011, 364). به‌منظور تبیین ساختار مفهومی لذت‌بری سعادت‌نگر در متون اسلامی (قرآن و حدیث) از روش معناشناسی زبانی^۳ استفاده شد. این روش بر اساس اصل تحلیل مؤلفه‌ای^۴ در نظریه حوزه‌های معنایی^۵ (تریر^۶ ۱۹۳۱، ۱۹۳۴؛ وایزگربر^۷ ۱۹۵۴؛ به نقل از شجاعی و دیگران ۱۳۹۳) اجرا شد. با استفاده از روش معناشناسی زبانی، ساختار مفهومی لذت‌بری سعادت‌نگر در آیات و روایات به دست آمد و مدل مفهومی آن تدوین شد.

جامعه اسناد و گزینش نمونه: جملات توصیفی-تبیینی موجود در متون اسلامی (قرآن کریم و روایات) و مرتبط با حوزه معنایی لذت‌بری و سعادت‌نگری جامعه اسناد را در این پژوهش تشکیل داده‌اند (ر.ک: Babbie 2011, 358). این جملات روایات مورد مراجعه بر اساس طبقه‌بندی طباطبایی (۱۳۹۳)، در منابع روایی سطوح الف، ب و ج قرار دارند. در پژوهش حاضر، جملات انتخاب‌شده در قرآن کریم و روایات دارای ملاک «ارتباط با موضوع لذت‌بری و سعادت‌نگری» بودند (ر.ک: سرمد ۱۳۸۰، ۱۳۳). نحوه این ارتباط را وجود واژه‌ها و مفاهیم حوزه معنایی لذت‌بری و سعادت‌نگری در آیات و روایات تعیین کرد. بدین ترتیب، هر واحد تحلیل که برای تبیین ساختار مفهومی لذت‌بری سعادت‌نگر مناسب بود، شانس قرار گرفتن در نمونه پژوهش را داشته است.

روش تجزیه و تحلیل داده‌ها: در پژوهش حاضر، محتوای آشکار و پنهان متون اسلامی (قرآن و حدیث) تجزیه و تحلیل شدند. این کار نه با روش شمارش داده‌ها، بلکه با رویکرد تحلیل کیفی داده‌ها^۸ انجام شد (ر.ک: Drisko & Maschi 2015, 364; Babbie 2011, 364). برای تحلیل کیفی داده‌ها از شیوه مقوله‌بندی (Babbie 2011) استفاده شد. این کار، طبق نظر سرمد و همکاران (۱۳۸۰، ۲۰۷)، به‌واسطه سه فعالیت انجام شد: (الف) تلخیص داده‌ها؛^۹

-
1. Qualitative data analysis
 2. Interpretive Content Analysis
 3. Language semantics
 4. Componential analysis
 5. Semantic fields
 6. Trier, J.
 7. Weisgerber, L.
 - 8 Qualitative data analysis.
 9. Data reduction.

(ب) عرضه داده‌ها؛^۱ و (ج) نتیجه‌گیری.^۲

شیوه اجرا: استخراج مؤلفه‌ها و تبیین ساختار مفهومی لذت‌بری سعادت‌نگر در پژوهش حاضر، به ترتیب در سه اقدام انجام شد:

یک) تشکیل حوزه معنایی که با هدف جمع‌آوری واژگان و مفاهیمی انجام شد که از ویژگی‌های مرتبط با لذت‌بری و سعادت‌نگری حکایت می‌کردند. برای تعیین حوزه معنایی و یا مرزبندی ویژگی‌های مرتبط با دو مفهوم لذت‌بری و سعادت‌نگری، حوزه مفهومی^۳ و حوزه واژگانی^۴ بررسی شد (لاینز^۵ ۱۹۷۷ به نقل از گیرتس^۶ ۱۳۹۳، ۱۴۰). برای استخراج واژگان و مفاهیم مرتبط با لذت‌بری و سعادت‌نگری از جملات موجود در کتاب‌های لغت، اصطلاح و متون تخصصی، روش تحلیل محتوا استفاده شد. نتیجه این گام، جمع‌آوری مفاهیم و واژگان در حوزه معنایی لذت‌بری و سعادت‌نگری بود که مبنای جستجوی متون در منابع اسلامی قرار گرفت.

دو) جمع‌آوری جملات توصیفی - تبیینی مرتبط با مفهوم لذت‌بری سعادت‌نگر در منابع اسلامی (قرآن و حدیث) که به واسطه جستجو بر اساس کلیدواژه‌های به دست آمده در حوزه معنایی لذت‌بری و سعادت‌نگری انجام شد. این که هر کدام از متون اسلامی یافت شده، در مجموعه جملات توصیفی و تبیینی مفهوم لذت‌بری سعادت‌نگر قرار بگیرد یا نه مبتنی بر فهم متن و فهم مقصود از متون (ر.ک.: مسعودی ۱۳۸۹) و سپس، فهم روان‌شناختی (پسندیده ۱۳۸۶) از آن‌ها بود.

سه) مقوله‌بندی و مفهوم‌سازی: مقوله‌بندی متون دینی با هدف استخراج ویژگی‌های مؤثر در مفهوم لذت‌بری سعادت‌نگر انجام شد. بدین منظور، سه اقدام انجام گرفت: (۱) تلخیص و مرکزی‌سازی مضمون جملات آیات قرآن و روایات به منظور استخراج مضمون اصلی مرتبط با مفهوم لذت‌بری سعادت‌نگر؛ (۲) عرضه مضمون‌های استخراج‌شده در گروه‌های متمایز بر اساس اشتراک موضوعی؛ (۳) نتیجه‌گیری و مشخص کردن مؤلفه‌ها به واسطه نام‌گذاری آن‌ها.

1. Data display.

2. Conclusion drawing / verification.

3. Conceptual field.

4. Lexical field.

5. Lyons, J.

6. Geeraerts, D.

(۳) یافته‌های پژوهش

(الف) حوزه معنایی لذت‌بری

از بررسی کتب لغت و اصطلاح‌شناسی درباره لذت و لذت‌بری واژگان و مفاهیم در حوزه معنایی لذت‌بری به دست آمد. جدول ۱، نتایج مربوط به حوزه معنایی لذت‌بری را بر اساس کتاب‌های لغت نشان می‌دهد.

جدول ۱. حوزه معنایی لذت‌بری در کتب لغت و طبقه‌بندی تحلیل آن در جنبه‌های روان‌شناختی

منبع	کلیدواژه‌های متون لغت	واژه‌ها و مفاهیم	جنبه روان‌شناختی
طریحی (۱۳۷۵، ۳، ۱۸۷)	النعمة، الترفه	بهره‌مندی، رفاه و آسایش	تجربه درونی
طریحی (۱۳۷۵، ۳، ۱۸۷)	حد الكفاية	اشباع	
مصطفوی (۱۳۶۸، ۱۰، ۱۸۴)، فیومی (۱۴۱۴، ۲، ۵۵۲)	شهی	جستجو برای لذت	انواع رفتاری
طریحی (۱۳۷۵: ۳، ۱۸۷)	الأكل و الشرب و الجماع	خوردن، نوشیدن، ارتباط جنسی	
مصطفوی (۱۳۶۸، ۱۰، ۱۴۰۴)، ابن‌فارس (۲۰۴، ۵)	طیب الطعم	خوشایندی	جهت‌گیری
مصطفوی (۱۳۶۸، ۱۰، ۱۴۱۲)، قرشی (۱۸۴، ۶، ۱۸۸)	اشتهاء الأنفس	مایل بودن	
طریحی (۱۳۷۵، ۳، ۱۸۷)	الكفاية، النعمة، الترفه	بی‌نیازی، رضایت، شادمانی، آسودگی	کارکرد

بر اساس جدول ۱، حوزه معنایی لذت‌بری با این موارد مشخص می‌شود: (۱) تجربه درونی در لذت‌بری شامل حالت بهره‌مندی، رفاه، آسایش و اشباع؛ (۲) رفتارهای قابل مشاهده در لذت‌بری شامل جستجو برای لذت در کارهایی از قبیل خوردن، آشامیدن، ارتباط جنسی؛ (۳) جهت‌گیری لذت‌بری شامل خوشایندی، میل و (۴) کارکرد لذت‌بری شامل احساس بی‌نیازی، رضایت، شادمانی و آسودگی.

جدول ۲، نتایج مربوط به حوزه معنایی لذت‌بری را بر اساس کتاب‌های اصطلاح‌شناسی نشان می‌دهد.

جدول ۲. حوزه معنایی لذت‌بری در منابع اصطلاح‌شناسی و طبقه‌بندی تحلیل آن در جنبه‌های روان‌شناختی

منبع	کلیدواژه‌های متون اصطلاح‌شناسی	واژه‌ها و مفاهیم	جنبه روان‌شناختی
طباطبایی (۱۳۶۲، ۱۲۴)	کیف نفسانیة	وضعیت نفس	تجربه درونی
فارابی (۱۴۰۵، ۶۴)، نصیرالدین طوسی (۱۳۷۵، ۲۷۱)، جرجانی (۱۳۷۰، ۸۳)، طوسی (۱۳۷۵، ۳، ۳۳۷)، شیرازی (۱۳۶۴، ۲، ۳۳۱)	عین الإدراک	ادراک خاص	
فردریکسون (۲۰۰۹).	continuous low-level activation of reward circuits	فعالیت مدار مغزی پاداش	
واندن بوس (۲۰۱۵، ۸۰۳)	Joyment or anticipation of what is felt or viewed as good or desirable	حالت بهره‌مندی یا انتظار بهره‌مندی	
مصطفوی (۱۳۶۸، ۱۰، ۱۸۴)، فیومی (۱۴۱۴، ۲: ۵۵۲)	الإشتهاء	جستجو برای چیز لذیذ	گونه رفتاری
طریحی (۱۳۷۵، ۳، ۱۸۷)	تغییر المزاج الی الاعتدال	اعتدال مزاج	کارکرد
ابن‌سینا به نقل از طوسی (۱۳۷۵، ۳، ۳۳۷)، سهروردی (۱۳۷۳، ۳، ۶۷)، شیرازی (۱۳۶۴، ۲، ۳۳۱)	الوصول ما هو عند المدرك کمال و خیر	تجربه خیر و کمال	

مصطفوی (۱۳۶۸، ۱۰، ۱۸۴)، فارابی (۱۴۰۵، ۶۴)، نصیرالدین طوسی (۱۳۷۵، ۲۷۱)، رازی، (۱۴۱۵، ۱۳۳) جرجانی (۱۳۷۰، ۸۳)، شیرازی (۱۳۶۴، ۲، ۳۳۱)، بریانت و ورف (۲۰۰۷، ۳)	ما یلائم النفس، الملائم the delectable, delicious, almost gustatory delights of the moment	ملائم و متناسب با طبع	جهت‌گیری
شیرازی (۱۴۱۰، ۴، ۱۲)	الکمال، الخیر	کمال و خیر	

بر اساس جدول ۲، حوزه معنایی لذت‌بری در متون اصطلاحی، با این موارد مشخص می‌شود: (۱) ادراک و توجه نسبت به حالتی روان‌شناختی (وضعیتی در نفس)؛ (۲) بهره‌مندی یا انتظار بهره‌مندی از موضوعات مطلوب؛ (۳) خیر و کمال در نزد فرد؛ (۴) فعالیت مدار مغزی پاداش؛ (۵) تعادل مزاج فرد و (۶) مسبوق به حالت اشتها و روی‌آوری نسبت به موضوع مطلوب.

بر این اساس، حوزه واژگانی مربوط به لذت‌بری شامل «التمتع»، «التنعم و النعمة»، «الترفة»، «الكفاية»، «الشهوة»، «الإرضاء و الرضا»، «السرور»، «الخیر»، «الکمال»، «الطیبة»، «الکمال»، «الخیر»، «الاعتدال»، «الملائم»، «الأكل و الشرب و الجماع» و است که معیار جستجوی متون اسلامی قرار گرفتند.

ب) حوزه معنایی سعادت‌نگری

از بررسی کتب لغت و اصطلاح‌شناسی درباره سعادت، واژگان و مفاهیم مربوط به حوزه معنایی سعادت‌نگری به دست آمد. جدول ۳، نتایج مربوط به حوزه معنایی سعادت‌نگری را بر اساس کتاب‌های لغت نشان می‌دهد.

جدول ۳. حوزه معنایی سعادت‌نگری در کتب لغت و طبقه‌بندی تحلیل آن در جنبه‌های روان‌شناختی

منبع	کلیدواژه‌های متون لغت	واژه‌ها و مفاهیم	جنبه‌های روان‌شناختی
ابن فارس (۱۴۰۴، ۳، ۷۵)	الخیر، ما یرغب فیہ کلّ	مطلوبیت ذاتی	جهت‌گیری
طریحی (۱۳۷۵، ۳، ۲۹۵) در معنای خیر، فراهیدی (۱۴۰۹، ۴، ۳۰۱) در معنای خیر	کالعقل مثلا و العدل و الفضل و الشیء النافع فاضلة فی صلاحها	فضیلت‌ها	
ابن فارس (۱۴۰۴، ۳، ۷۵)، ابن منظور (۱۴۱۴، ۳، ۲۱۳)، قرشی (۱۴۱۲، ۱، ۱۸۹)، راغب اصفهانی (۱۴۱۲، ۱۲۰) در معنای برکت	الیمن، البرکة	پایداری و دوام	
ابن فارس (۱۴۰۴، ۳، ۷۵)	السرور	شادی و شادمانی	تجربه درونی
راغب اصفهانی (۱۴۱۲، ۳۰۰) در معنای خیر	ما یرغب فیہ کلّ	رغبت و میل	
فراهیدی (۱۴۰۹، ۱، ۳۲۲-۳۲۱)، ابن فارس (۱۴۰۴، ۳، ۷۵)، ابن منظور (۱۴۱۴، ۳، ۲۱۳)، فیومی (۱۴۱۴، ۲، ۲۷۶)	معاونة الأمور	توانمندی و همیاری در دستیابی	گونه رفتاری
ابن فارس (۱۴۰۴، ۳، ۷۵)	السرور	شادی و نشاط	کارکرد
راغب اصفهانی (۱۴۱۲، ۴۱۰)	الأمر الإلهیة	اشتغال به امور الهی	

بر اساس جدول ۳، در معنای لغوی سعادت این چند ویژگی کلیدی وجود دارد: «الخیر»، «السرور»، «الیمن»، «البرکة»، «الفضل»، «ما یرغب فیہ کلّ»، «الأمر الإلهیة» و «المعاونة فی الأمور». جدول ۳، نتایج مربوط به حوزه معنایی سعادت‌نگری را بر اساس کتاب‌های اصطلاح‌شناسی نشان می‌دهد.

جدول ۴. حوزه معنایی سعادت‌نگری در منابع اصطلاح‌شناسی و طبقه‌بندی تحلیل آن در جنبه‌های

روان‌شناختی

منبع	کلیدواژه‌های متون	واژه‌ها و مفاهیم	جنبه‌های روان‌شناختی
شیرازی (۱۳۶۰، ۱۵۰-۱۴۹)، مطهری (۱۳۷۷، ۷، ۵۳)	لذة كل قوة نفسانية	لذت	تجربه درونی
مطهری (۱۳۷۷، ۷، ۵۳)	البهجة و السرور	شادمانی و سرور	
دهخدا	آسایش (در فارسی)	رهایی از رنج	کارکرد
شیرازی (۱۹۸۱، ۹، ۱۲۱)، نراقی (۱۳۷۸، ۸۴)، طباطبایی (۱۳۹۰)، مکارم شیرازی (۱۳۸۶، ۱۱، ۱۸) (۱۸-۱۹)	رسیدن به هر کمال ممکن که انسان استعداد آن را دارد	کمال و شکوفایی استعدادهای	
فارابی (۱۳۸۴، ۱۱)، مطهری (۱۳۷۷، ۲۲، ۵۰۸)، نراقی (۱۳۷۸: ۸۴)	فضایل نظری، عملی و ...، عدالت، خیرهای روحانی	فضیلت	جهت‌گیری
فارابی (۱۹۹۶، ۷۹)، طباطبایی (۱۳۹۰، ۱۱، ۱۸)	الخیر علی الإطلاق و کل ما ینفع فی أن تبلغ به السعادة	دستیابی به خیر	

بر اساس جدول ۴، در معنای اصطلاحی سعادت این ویژگی‌های کلیدی وجود دارد: «اللذة»، «السرور»، «آسایش»، «شکوفایی استعدادها»، «فضیلت‌ها» و «الخیر». به‌علاوه، در آیات قرآن کریم و روایات با برخی مفاهیم مواجه می‌شویم که به معنای سعادت بسیار نزدیک هستند. از جمله مهمترین این مفاهیم شامل فلاح، فوز، نجاح و ظفر است که بررسی‌های لغوی و اصطلاحی (به‌عنوان نمونه، فراهیدی ۱۴۰۹، ۳، ۲۳۳؛ طریحی ۱۳۷۵، ۲، ۴۰۱-۴۰۰؛ ابن‌منظور ۱۴۱۴، ۲، ۵۴۷؛ مصطفوی ۱۳۶۸، ۹، ۱۳۳؛ راغب اصفهانی ۱۴۱۲، ۶۴۴؛ طباطبایی ۱۳۹۰، ۷، ۴۷) نزدیکی این مفاهیم را به معنای سعادت و سعادت‌مندی نشان می‌دهد.

ج) مؤلفه‌های لذت‌بری سعادت‌نگر در متون قرآن و حدیث

آنچه در ادامه می‌آید، مؤلفه‌های لذت‌بری سعادت‌نگر و ساختار مفهومی آن است که

طی جستجوی متون مرتبط در قرآن و حدیث، تحلیل محتوای متون و مقوله‌بندی مضامین به دست آمده است.

یک) مؤلفه تجربه لذت

اختصاص دادن بخشی از زمان در زندگی برای خلوت خویش و لذت بردن از امور حلال و سالم یک مؤلفه در لذت‌بری سعادت‌نگر است که در متون اسلامی نسبت به آن توصیه شده است. از جمله منافع و نتایج مثبت تجربه‌های لذت‌بخش، نشاط قلب، رهایی از مشغله ذهنی و کاهش غم ذکر شده است. جدول ۵ چگونگی نتیجه‌گیری این مؤلفه را از مضمون‌های به دست آمده از متون اسلامی نشان می‌دهد.

جدول ۵. تلخیص و مرکزی‌سازی مضمون‌های استخراج‌شده از متون اسلامی در مؤلفه «تجربه لذت»

مؤلفه مفهومی	تعریف	مضمون‌های استخراج‌شده
تجربه لذت	اختصاص دادن بخشی از زمان در زندگی برای خلوت خویش و لذت بردن از موضوعات حلال و سالم	توصیه به اختصاص زمانی برای پرداختن به لذت‌های حلال و سالم
		تصریح به نقش لذت‌بری در کنترل زمینه‌های افسردگی
		تبیین سازوکار تأثیر لذت و شادی در کنترل زمینه‌های افسردگی

بر اساس جدول ۵، سه مضمون استخراج‌شده در مؤلفه‌ای با عنوان تجربه لذت تلخیص و مرکزی‌سازی شده‌اند که تحلیل محتوای آن‌ها به شرح زیر است:

اول) توصیه به اختصاص زمانی برای پرداختن به لذت‌های حلال و سالم: در گروهی از روایات توصیه شده است که عاقل زمانی را برای نیایش با پروردگار، محاسبه اعمال خود در گذشته و آینده تفکر در آیات الهی اختصاص دهد و زمانی را برای بهره‌مندی از لذت‌های حلال داشته باشد که این بخش آخر، عامل نیروبخشی برای آن کارهای دیگر محسوب شده و موجب نشاط قلب، تفریح و آسودگی خاطر از مشغله‌های روانی است^۱ (صدوق ۱۴۰۳، ۳۳۴؛ صدوق ۱۳۶۲، ۲، ۵۲۵) و در اسناد دیگری (طوسی ۱۴۱۴، ۵۴۰؛ کلینی ۱۴۰۷، ۵، ۸۷؛ حرانی ۱۴۰۴، ۴۱۱-۴۱۰) نیز همین معنا وجود دارد.

۱. ... وَ عَلَى الْعَاقِلِ مَا لَمْ يَكُنْ مَغْلُوبًا عَلَى عَقْلِهِ أَنْ يَكُونَ لَهُ سَاعَاتٌ سَاعَةً يَنَاجِي فِيهَا رَبَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ سَاعَةً يَحَاسِبُ فِيهَا نَفْسَهُ وَ سَاعَةً يَتَفَكَّرُ فِيهَا صَنَعَ اللَّهُ تَعَالَى وَ سَاعَةً يَخْلُو فِيهَا بِحَظِّ نَفْسِهِ مِنَ الْحَلَالِ وَ إِنَّ هَذِهِ السَّاعَةَ عَوْنٌ لِيَتَلَكَّ السَّاعَاتِ وَ اشْتِجَامًا لِلْقُلُوبِ وَ تَفْرِيعٌ لَهَا... در کتاب دیگر (صدوق ۱۳۶۲، ۲، ۵۲۵)، به جای تفریح لها عبارت «وَ تَوَزِيْعٌ لَهَا» آمده است.

دوم) تصریح به نقش لذت‌بری در کنترل زمینه‌های افسردگی: در گروه قلبی اسناد، تصریح شده است که لذت بردن از موضوع‌های حلال موجب توانمندسازی انسان، نشاط و رهایی از دل‌مشغولی‌های زندگی می‌شود. سوم) تبیین سازوکار تأثیر لذت و شادی در کنترل زمینه‌های افسردگی: گروهی از اسناد شامل پیشنهاد برای کارهای حلال و سالم در لذت‌بری و تجربه شادی در زندگی است. این امور با مفاهیم مختلفی طبقه‌بندی شده است؛ به‌عنوان مثال، ۱۰ کار زمینه‌ساز «نشره» (=نشاط و شادمانی) معرفی شده است^۱ (ر.ک: برقی ۱۳۷۱، ۱، ۱۵-۱۴). نشره از ریشه نشر و به‌معنای انبساط و باز شدن است. نشره عامل علاج جنون و بیماری روانی است که در آن فرد از گرفتگی و انقباض روح رنج می‌برد^۲ (طریحی ۱۳۷۵، ۳، ۴۹۳).

بر اساس این گروه از متون اسلامی، انجام گستره‌ای از رفتارهای لذت‌بخش سالم و حلال زمینه‌ساز نیروبخشی روانی، نشاط و رهایی از رنج می‌شود. این امور خود در سه دسته رفتارهای لذت‌بخش مادی، روان‌شناختی و معنوی قابل طبقه‌بندی است:

اول) تجربه‌های لذت‌های مادی در کارهای نشاط‌آور و مایه سرگرمی (ر.ک: برقی ۱۳۷۱، ۱، ۱۵-۱۴؛ صدوق ۱۳۶۲، ۱، ۱۶۱) و فراهم بودن وسایل بهره‌مندی در زندگی (ر.ک: حمیری ۱۴۱۳، ۷۲؛ صدوق ۱۳۷۶، ۱، ۱۵۹).

دوم) تجربه لذت‌های روان‌شناختی مانند گفت‌و شنود با مردم (ر.ک: برقی ۱۳۷۱، ۱، ۱۵-۱۴)، لذت معاشرت جنسی با همسر (ر.ک: صدوق ۱۳۶۲، ۱، ۱۶۱)، گفت‌و شنود فکاهی با دوستان (ر.ک: صدوق ۱۳۶۲، ۱، ۱۶۱)، لذت پاکیزگی و بوی خوش (ر.ک: طبرسی ۱۴۰۳، ۱۰۳؛ صدوق ۱۳۶۲، ۱۱۱؛ کلینی ۱۴۰۷، ۶، ۵۱۰)، لذت انس با هم‌نشینان صالح (ر.ک: صدوق ۱۳۶۲، ۱، ۲۸۴؛ صدوق ۱۳۷۶، ۲۹۱؛ برقی ۱۳۷۱، ۱، ۹؛ مفید ۱۴۱۳، ۳۰)، وسعت و فراوانی در بهره‌مندی‌ها (ر.ک: کلینی ۱۴۰۷، ۶، ۵۲۶؛ برقی ۱۳۷۱، ۲، ۶۱۱؛ صدوق ۱۴۱۳، ۳، ۱۵۶)، آسودگی در تنهایی (ر.ک: شعیری بی‌تا، ۱۲۳)، خلوت شخصی برای لذت‌بری (ر.ک: حرانی ۱۴۰۴، ۴۱۱-۴۱۰) و لذت معاشرت نیکو (ر.ک: صدوق ۱۴۱۳، ۳، ۱۵۶).

سوم) تجربه لذت‌های معنوی در ذکر و مناجات با خدا (ر.ک: صدوق ۱۳۷۶، ۱۹۶؛ صدوق ۱۴۰۳، ۱۸۳؛ صدوق ۱۳۸۵، ۲، ۵۸۰)، لذت شب‌زنده‌داری در نماز شب (ر.ک: صدوق ۱۳۶۲، ۱، ۱۶۱) و دستیابی به اهداف اخروی (ر.ک: رضی ۱۴۱۴، ۳۷۸).

۱. عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: النَّشْرَةُ فِي عَشْرَةِ أَشْيَاءَ الْمَشْيُ وَالرُّكُوبُ وَالِإِزْتِمَاسُ فِي الْمَاءِ وَالنَّظَرُ إِلَى الْخُضْرَةِ وَالْأَكْلُ وَالشُّرْبُ وَالنَّظَرُ إِلَى الْمَرْأَةِ الْحُسْنَاءِ وَالْجَمَاعَ وَالسَّوَاكَ وَغَسِيلَ الرَّأْسِ بِالْحِطْمِيِّ فِي الْحَمَامِ وَغَيْرِهِ وَمُحَادَثَةَ الرَّجَالِ.

۲. و النَّشْرَةُ: عَوْدَةُ يِعَالَجُ بِهَا الْمَجْنُونُ وَالْمَرِيضُ، سَمِيَتْ نَشْرَةً لِأَنَّهُ يُنَشَّرُ بِهَا عَنْهُ مَا خَامَرَهُ مِنَ الدَّاءِ الَّذِي يَكْشِفُ وَيَزَالُ وَمِنْهُ.

دو) هشیاری در لذت‌بری

ذهن آگاه بودن نسبت به لذت‌ها و بهره‌مندی‌ها عامل مهمی در تحقق لذت‌بری سعادت‌نگر است؛ با این توضیح که در بخشی از متون اسلامی توجه به بهره‌مندی و لذت‌بری توصیه شده است و آگاهی نسبت به نعمت مساوق با زندگی گوارا (عیش هنیء) معرفی شده است. جدول ۶ چگونگی نتیجه‌گیری این مؤلفه را از مضمون‌های به دست آمده از متون اسلامی نشان می‌دهد.

جدول ۶. تلخیص و مرکزی‌سازی مضمون‌های استخراج شده از متون اسلامی در مؤلفه «هشیاری در لذت‌بری»

مؤلفه مفهومی	تعریف	مضمون‌های استخراج شده
هشیاری در لذت‌بری	آگاهی عمیق و مداوم نسبت به بهره‌مندی و لذت‌های موجود در زندگی گوارا (عیش هنیء)	توصیه به عدم غفلت از بهره‌مندی‌های دنیا
		زندگی گوارای دنیا در گرو ذهن آگاهی به نعمت‌های در دسترس
		شادمانی در گرو رضایت از روزی در دسترس
		آگاهی درباره بهره‌مندی‌های خاص

طبق جدول ۶، چهار مضمون مبنای تلخیص و مرکزی‌سازی محتوا در مؤلفه هشیاری در لذت‌بری قرار گرفته است که تحلیل محتوای آن‌ها در ادامه آمده است:

اول) توصیه به عدم غفلت از بهره‌مندی‌های دنیا: توصیه قرآن کریم به این که مردم نعمت‌های خداوند را در یاد داشته باشند^۱ و تأکید می‌کند نصیب خود از دنیا را برای آخرت مورد غفلت قرار ندهند^۲ (قصص، ۷۷). ذیل همین آیه مربوط به عبارت «وَلَا تُنْسِ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا»، از امیرالمؤمنین علیه السلام روایت شده که سلامتی، نیرومندی، فراغت، جوانی و نشاط خود را فراموش مکن و با این سرمایه‌های گران‌بهای آخرت خود را تأمین نما^۳ (صدوق ۱۳۷۶، ۲۲۸). پس تأمین سرمایه‌های آخرت نتیجه توجه و هوشیاری به نعمت‌های در اختیار است.

دوم) زندگی گوارای دنیا در گرو ذهن آگاهی به نعمت‌های در دسترس: در حدیث معراج، زندگی گواراتر در گرو عدم غفلت فرد از خدا بیان شده و این که

۱. برای نمونه: یا بنی اسرائیل اذکروا نعمتی الّتی أنعمت علیکم و اوفوا بعهدی اوف بعهدکم و ایای فازهبون (بقره، ۴۰). یا ایها الناس اذکروا نعمت اللّهِ علیکم هل من خالق غیر اللّهِ یرزقکم من السماء و الأرض لا إله إلا هو فأتی توفکون. (فاطر، ۳)

۲. و ابتغ فیا آتاک اللّهُ الدار الآخرة و لا تنس نصیبک من الدنیا و أحسن کما أحسن اللّهُ إلیک و لا تبغ الفساد فی الأرض إن اللّهُ لا یحب المفسدین.

۳. لا تنس صحتک و قوتک و فراغک و شبابتک و نشاطک أن تطلب بها الآخرة.

نعمت‌هایش را به باد فراموشی نسپارد و نسبت به حق خداوند جاهل نباشد^۱ (دیلمی ۱۴۱۲، ۱، ۲۰۴). پس آگاه بودن نسبت به نعمت‌ها مساوق با زندگی گواراست.

سوم) شادمانی در گرو رضایت از روزی در دسترس: طبق برخی متون اسلامی، هرکسی از آنچه از دستش رفته امید برکند، تنش آسوده خواهد شد و هرکه به آنچه خداوند روزی‌اش کرده راضی باشد، شادمان خواهد بود^۲ (حرانی ۱۴۱۴، ۴۰). البته، رضایت از بهره‌مندی‌های که در دسترس انسان است مشروط به توجه به چند موضوع است: ۱- موضوعی که بدان ارضاء می‌شود؛ ۲- هدف ارضاء و ۳- ادراک و توجه به خوشایندی آن موضوع.

چهارم) ذهن‌آگاهی درباره بهره‌مندی‌های خاص: گاهی اوقات علت این‌که فرد نمی‌تواند شادمان باشد این است که دنبال چیزهایی است که نصیبش نشده است و در نتیجه افسرده و ناکام مانده است، درحالی‌که از موهبت‌های دیگر بهره‌مند بوده است. در روایتی آمده زمانی که چیزی از دنیا را خواستی که به تو داده نشده، در یاد آنچه باش که خدا از دین به تو داده و به دیگری نداده که برایت نسبت به آنچه نصیب نشده سزاوارتر بوده است^۳ (کراجکی ۱۴۱۰، ۱، ۳۴۵). از این‌رو، توجه به آنچه گاهی فردی به نعمتی در برابر نعمت‌های دیگر مختص شده می‌تواند ناراحتی‌ها را کنترل کند.

بر اساس مطالب پیش، لذت‌بری سعادت‌نگر علاوه بر داشتن تجربه لذت‌های مادی، روان‌شناختی و معنوی، توجه و ذهن‌آگاهی نسبت به آن‌ها را شامل است.

سه) جهت‌گیری سعادت‌نگر پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

سعادت‌نگری چنان‌که ذکر شد، جهت‌گیری ویژه‌ای در لذت‌بری به‌همراه دارد که از «جهان‌بینی از جمله ارزش‌ها، انگیزه‌ها و اهدافی خاصی ناشی می‌شود و منجر به نوعی آمادگی یا گرایش برای واکنش به پدیده‌های لذت‌بخش عالی و پایدار می‌شود». جدول ۷ چگونگی ارتباط این مؤلفه را با زیر مؤلفه‌های آن نشان می‌دهد.

۱. يا أحمَدُ هَلْ تَدْرِي أَيَّ عَيْشٍ أَهْنَى وَ أَيَّ حَيَاةٍ أَبْقَى قَالَ اللَّهُمَّ لَا قَالَ أَمَّا الْعَيْشُ الْهَيْئَةُ فَهِيَ الَّتِي لَا يُفْتَرُ صَاحِبُهُ عَنْ ذِكْرِي وَ لَا يَنْسِي نِعْمَتِي وَ لَا يَجْهَلُ حَقِّي يَطْلُبُ رِضَايَ لَيْلَةً وَ نَهَارَةً...

۲. عن رسول الله ﷺ: الدُّنْيَا دُولٌ فَمَا كَانَ لَكَ مِنْهَا أَتَاكَ عَلَى ضَعْفِكَ وَ مَا كَانَ مِنْهَا عَلَيْكَ لَمْ تَدْفَعْهُ بِقُوَّتِكَ وَ مِنْ انْقِطَعِ رِجَاؤُهُ مِمَّا فَاتَ إِسْتِرَاحَ بَدَنُهُ وَ مَنْ رَضِيَ بِمَا رَزَقَهُ اللَّهُ قَرَّتْ عَيْنُهُ.

۳. إذا طلبت شيئاً من الدنيا فرؤى عنك، فأذكر ما خصك الله به من دينك و صرفه عن غيرك، فإن ذلك أحرى أن تستحق بما فاتك.

جدول ۷. تلخیص و مرکزی سازی زیرمؤلفه های مربوط به جهت گیری سعادت نگر بر اساس متون اسلامی

مؤلفه مفهومی	تعریف	زیرمؤلفه ها
جهت گیری سعادت نگر	جهت گیری ویژه ای شامل حالت آگاهی و ژرف بینی عمیق و معطوف به جهان بینی، ارزش ها، انگیزه ها و اهداف فرا مادی دارد که منجر به نوعی آمادگی یا گرایش برای واکنش نشان دادن به پدیده های لذت بخش عالی و پایدار می شود.	معنویت گرایی الهی
		آخرت گرایی
		فضیلت مداری
		ماناگرایی

همان گونه که در جدول ۷ مشخص است، سه عامل معنویت گرایی، آخرت گرایی و فضیلت مداری در زیرمؤلفه تعالی گرایی تلخیص شده اند. دو زیرمؤلفه تعالی گرایی و ماناگرایی نیز خود در مؤلفه جهت گیری سعادت نگر مرکزی سازی شده اند. در ادامه، یافته های پژوهش درباره تحلیل محتوای دو زیرمؤلفه تعالی گرایی و ماناگرایی ارائه شده است.

الف) تعالی گرایی

گروهی از متون اسلامی نشان می دهد که ادراک و ارتباط با خداوند متعال به عنوان «امر الهی» از عوامل بهره مندی های کامل و کمال ساز هستند. همچنین، موضوعاتی که مرتبط با امر الهی اند، مانند فضیلت های انسانی و توشه برگرفتن برای زندگی جاوید آخرت، در مسیر امر الهی هستند و از جمله بهره مندی های کامل و کمال ساز محسوب می شوند. این موارد به عنوان «امور الهی» محسوب شده و طبق نظر برخی (مانند راغب اصفهانی ۱۴۱۲، ۴۱۰) از مؤلفه های اصلی سعادت مندی است. جدول ۸ چگونگی نتیجه گیری این زیرمؤلفه را از مضمون های به دست آمده از متون اسلامی نشان می دهد.

جدول ۸. تلخیص و مرکزی سازی مضمون های استخراج شده از متون اسلامی در زیرمؤلفه «تعالی گرایی»

مؤلفه مفهومی	تعریف	مضمون های استخراج شده
تعالی گرایی	جهت گیری به ارتباط با خداوند متعال و موضوعات مرتبط با امر الهی مانند فضیلت های انسانی و توشه برگرفتن برای زندگی جاوید آخرت	آنچه خداوند روزی می کند بهتر و پایدار است.
		زندگی گوارا در گرو ایمان
		لذت در بهره مندی های مادی منحصر نیست.

طبق جدول ۸، بهجت و سروری که در جهت ارتباط با امر الهی قرار گیرد، در لذت بردن جهت تعالی گرایی دارد. از این رو، تعالی گرایی یک جهت گیری برای لذت بری های

سعادت‌نگر است که در ارتباط با امر و امور الهی تحقق پیدا می‌کند. تحلیل محتوای مضمون‌های پایه برای این زیرمؤلفه، بدین شرح است:

اول) آنچه خداوند روزی می‌کند بهتر و پایدار است: قرآن کریم (طه، ۱۳۱) توصیه می‌کند دیدگان خویش را به آن چیزهایی که در دست دیگران رونق دارد، خیره مسازید؛ زیرا این متاع وسیله آزمایش آنهاست. آنچه خداوند روزی می‌کند بهتر و پایدارتر است.^۱ درباره این آیه که «اگر بعضی از مردان و زنانشان را به چیزی بهره‌ور ساخته‌ایم، تو بدان چشم مدوز و غم آن را مخور و در برابر مؤمنان فروتن باش» (الحجر، ۸۸). پیامبر خدا ﷺ فرمود:

کسی که به دلداری دادن خدا آرام نگیرد جانش بر دنیا حسرت‌ها خورد و هر که چشمش به دارایی‌های دیگران باشد، اندوهش بسیار شود و ناراحتی‌اش بهبود نیابد^۲ (قمی ۱۴۰۴، ۱، ۳۸۱).

دوم) زندگی گوارا در گرو ایمان: طبق بیان قرآن کریم (نحل، ۹۷) زندگی گوارا در گرو عمل صالح بعد از ایمان است.^۳ امام علی علیه السلام در این باره فرمود:

از طریق ایمان است که می‌توان به قله خوشبختی و اوج شادمانی صعود کرد^۴ (تیمی آمدی ۱۳۶۶، ۸۹).

سوم) لذت در بهره‌مندی‌های مادی منحصر نیست: طبق بیان رسول گرامی اسلام ﷺ کسی که در دنیا بهره‌مندی را تنها در خوردن و آشامیدن و یا لباس زیبا پوشیدن بداند، دچار کوتاه‌فکری است و از عمل‌های (بلند) بازمی‌ماند و گرفتار رنج می‌شود^۵ (کلینی ۱۴۰۷، ۲، ۳۱۶). بنابراین، تحقق امر الهی و امور الهی در ساختار مفهومی لذت‌بری سعادت‌نگر، جهت‌گیری «تعالی‌گرایی» را نشان می‌دهد که خود در سه زیرمؤلفه عملیاتی می‌شود: ۱- معنویت‌گرایی الهی؛ ۲- آخرت‌گرایی؛ ۳- فضیلت‌گرایی. در ادامه این مؤلفه‌ها را مبتنی بر اسناد مربوط ارائه می‌دهیم.

یک) معنویت‌گرایی الهی

طبق گروهی از متون اسلامی، ادراک و ارتباط با خداوند متعال به‌عنوان یک امر الهی، تضمین‌کننده ارضای نیازهای عالی انسان است. جدول ۹ چگونگی نتیجه‌گیری این عامل را از مضمون‌های به دست آمده از متون اسلامی نشان می‌دهد.

۱. وَ لَا تَفُتَدَنَّ عَيْنِيكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْثَنَّهُمْ فِيهِ وَ رِزْقٌ رَبِّكَ خَيْرٌ وَ أَثْبَتِي.
۲. عن الصادق عليه السلام: لما نزلت هذه الآية: «لَا تُفْتَدَنَّ عَيْنِيكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَ احْفَظْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ» (الحجر، ۸۸) قال رسول الله صلى الله عليه وآله: من لم يتعز بعزاء الله تقطعت نفسه على الدنيا حسرات، ومن رمى بصره إلى ما في يد غيره كثر همه ولم يشف غيظه.
۳. مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَى وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ.
۴. بالایمان برتقی الی ذرّوة السعادة و نهاية الحبور.
۵. عن رسول الله صلى الله عليه وآله: مَنْ لَمْ يَرْ لَلَّ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَيْهِ نِعْمَةٌ إِلَّا فِي مَطْعَمٍ أَوْ مَشْرَبٍ أَوْ مَلْبَسٍ، فَقَدْ قَصَرَ عَمَلُهُ وَ دَنَا عَدَائُهُ.

جدول ۹. تلخیص و مرکزی سازی مضمون های استخراج شده از متون اسلامی در عامل «معنویت گرایی الهی»

مؤلفه مفهومی	تعریف	مضمون های استخراج شده
معنویت گرایی الهی	ادراک و ارتباط با خداوند متعال به عنوان «امری الهی» است که تضمین کننده ارضای نیازهای عالی انسان است.	انحصار لذت ببری پایدار و برتر در گستره امر الهی
		ذهن آگاه بودن در امر الهی مایه معیشت گوارا است.
		کاهش ترس و حزن به واسطه زیستن در گستره امر الهی
		یقین به خداوند و رضایت از او طریق شادکامی است.

طبق جدول ۹، چهار مضمون در متون اسلامی به عامل معنویت گرایی الهی در لذت ببری و سعادت نگری اشاره می کند که تحلیل محتوای آن ها در ادامه آمده است:

اول) انحصار لذت ببری پایدار و برتر در گستره امر الهی: قرآن کریم (قصص، ۱۰۶؛ شوری، ۲۳) بیان کننده این مطلب است که بهره مندی های زندگی در دنیا چیزهایی است که از سوی خداوند به شما عطا شده است؛ اما آنچه در نزد خداوند است و در مقابل بهره مندی های دنیایی قرار دارد، برای شما مایه بهره مندی های پایدار و عالی است؛ بنابراین، لذت ببری از آنچه نزد خداوند است در گستره امر الهی قرار دارد.

دوم) ذهن آگاه بودن در امر الهی مایه معیشت گوارا است: طبق بیان قرآن کریم (طه، ۴۲۱)، هر کس به گونه ای زندگی کند که خداوند در گستره ذهنی و آگاهی او حضور نداشته باشد (أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي)، دچار معیشت و زندگی تنگ و پرفشار خواهد شد.^۳ به دلالت التزامی بین می توان فهمید که حضور تمام عیار خداوند در گستره آگاهی و ارتباط انسان، به گونه ای که ابعاد زندگی وی را زیر تأثیر خود قرار دهد، موجب زندگی گوارا و شادمان خواهد شد.

سوم) کاهش ترس و حزن به واسطه زیستن در گستره امر الهی: طبق بیان قرآن کریم (یونس، ۲۶) کسانی که در سایه ولایت الهی زندگی می کنند نسبت به مسائل مختلف زندگی ترسان نمی شوند و غم و اندوه به دل راه نخواهند داد؛^۴ زیرا خداوند متعال به اندازه مهر و رأفت خود غم و اندوه را از دل غم زدگان می زداید.^۵ (حرانی ۴۰۴۱، ۹۹۳).

چهارم) یقین به خداوند و رضایت از او، راه شادکامی است: امام صادق علیه السلام از پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله

۱. وَ مَا أَوْتَيْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ زِينَتُهَا وَ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَ أَبْقَى أَ فَلَا تَعْقِلُونَ.

۲. فَمَا أَوْتَيْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَ أَبْقَى لِلَّذِينَ آمَنُوا وَ عَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ.

۳. وَ مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَ نَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى.

۴. أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ.

۵. الإمام الكاظم علیه السلام: اعلم أن الله... لم يفرج المحزونين بقدر حزبتهم و لكن بقدر رأفته و رحمته.

نقل می‌کنند که خداوند- از روی عدالت و حکمت و علم خود- آسایش و شادمانی را در یقین و رضایت از خدا قرار داد و غم و اندوه را در شک و نارضایتی [از او] (برقی ۱۷۳۱، ۱، ۷۱؛ کلینی ۷۰۴۱، ۲، ۷۵). با این توضیح که یقین و رضایت در ارتباط معنوی فرد با خداوند حاصل می‌شود.

دو) آخرت‌گرایی

طبق گروهی از متون اسلامی، ادراک و ارتباط امور الهی، تضمین‌کننده ارضای نیازهای عالی انسان است. موضوعاتی که در گستره توشه برگرفتن برای زندگی جاوید آخرت از امور الهی محسوب می‌شوند و طبق برخی اسناد، از جمله بهره‌مندی‌های برتر و پایدار محسوب می‌شوند. جدول ۱۰ چگونگی نتیجه‌گیری این عامل را از مضمون‌های به دست آمده از متون اسلامی نشان می‌دهد.

جدول ۱۰. تلخیص و مرکزی‌سازی مضمون‌های استخراج‌شده از متون اسلامی در عامل «آخرت‌گرایی»

مؤلفه مفهومی	تعریف	مضمون‌های استخراج‌شده
آخرت‌گرایی	ادراک و ارتباط با گستره‌ای از امور الهی پیرامون توشه برگرفتن برای زندگی جاوید آخرت که طبق اسناد تضمین‌کننده ارضای نیازهای عالی انسان به‌گونه پایدار است و همچنین مایه رفع همّ و سامان یافتن امورش می‌شود.	سعادت‌مندی در گرو انتخاب بهره‌مندی‌های اخروی است.
		آخرت برتر و پایدار است.
		تلاش برای آخرت، برتر و پایدار است.
		آخرت‌گرایی موجب احساس بی‌نیازی در قلب و سامان یافتن امور است.
		دنیاگرایی موجب فقر، مشغله روانی و اندوه است.

طبق جدول ۱۰، پنج مضمون در متون اسلامی به عامل آخرت‌گرایی در لذت‌بری و سعادت‌نگری اشاره می‌کند. آیات قرآن کریم و روایات به دو دلالت تطابقی و التزامی بین به این مطلب اشاره می‌کند:

اول) سعادت‌مندی در گرو انتخاب بهره‌مندی‌های اخروی: طبق بیان پیامبر خدا ﷺ، خوشبخت، سرای باقی را که نعمتش پایدار است بر سرای فانی که عذابش بی‌پایان است برمی‌گزینند^۱ (دیلمی ۸۰۴۱، ۵۴۳).

دوم) آخرت برتر و پایدار است: این بیان قرآن کریم است که آخرت برتر و باقی است^۲ (اعلی، ۷۱).

سوم) تلاش برای آخرت، برتر و پایدار است: طبق بیان قرآن کریم (اسراء، ۱۲-۸۱) زمینه برای

۱. عن أبي عبدالله عليه السلام: إِنَّ اللَّهَ بَعْدَ لِهٖ وَ قِسْطِهٖ جَعَلَ الرُّوحَ وَ الرِّاحَةَ فِي اليَقِينِ وَ الرِّضَا وَ جَعَلَ الهَمَّ وَ الحُزْنَ فِي الشُّكِّ وَ السَّخَطِ.

۲. رسول الله صلى الله عليه وآله: السَّعِيدُ مَنْ اخْتَارَ باقِيَةَ يَدْوَمُ نَعِيمُهَا عَلٰى فَانِيَةِ لَا يَنْفَدُ عَذَابُهَا، وَقَدَّمَ لِمَا يَأْتِيهِ عَلَيْهِ حَمًّا هُوَ فِي يَدِيهِ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَهُ لِمَنْ يَسْعُدُ بِإِنْفَاقِهِ وَقَدْ شَقِيَ هُوَ بِجَمْعِهِ.

۳. وَ الأَجْرَةُ خَيْرٌ وَ أُنْبَى.

دستیابی به دنیا و آخرت برای مردم وجود دارد؛ اما هرکه آخرت را بخواهد و کوشش خود را همه برای رسیدن به آن قرار دهد سعی اش قبول شده و صاحب اجر خواهد بود. همان گونه که دنیا برتری هایی دارد، آخرت برتری های دارد که البته، بیشتر و بزرگ تر است.^۱

چهارم) آخرت گرایی موجب احساس بی نیازی و سامان یافتن امور است: طبق حدیث نقل شده از امام صادق علیه السلام (کلینی ۷۰۴۱، ۲، ۹۱۳؛ صدوق ۶۰۴۱، ۸۶۱)، کسی که آخرت بالاترین مهمش باشد در قلبش احساس بی نیازی می کند و امورش سامان می یابد؛ کسی که دنیا آخرین مهمش باشد دچار پریشانی در زندگی می شود.^۲

پنج) دنیا گرایی موجب فقر، مشغله روانی و اندوه است: از پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله نقل شده کسی که به دنیا بچسبد، من سه چیز را برای او قطعی می دانم: فقری که هیچ گاه به بی نیازی نینجامد، مشغولیتی که هرگز از آن خلاصی ندارد و غم و اندوهی که برایش پایانی نیست^۳ (کراچکی ۰۱۴۱، ۱، ۴۴۳).

سه) فضیلت مداری

فضیلت مداری نمایان گر «صلاحیت» و «خیر بودن» عمل است. در معنای فضیلت، خیر به عنوان یک عنصر اصلی جای دارد^۴ (فیومی، ۱۴۱۴: ۲، ۴۷۶) و فضیلت به واسطه کسب درجات عالی در فضل به دست می آید^۵ (فراهیدی، ۱۴۰۹: ۷، ۴۴). طبق گروهی از متون اسلامی گرایش به فضیلت ها به عنوان یک جهت گیری در لذت ببری سعادت نگر مورد توجه قرار می گیرد. جدول ۱۱ چگونگی نتیجه گیری این عامل را از مضمون های به دست آمده از متون اسلامی نشان می دهد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. مَنْ كَانَ يَرِيدُ الْعَاجِلَةَ جَعَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلَاهَا مَذْمُومًا مَذْحُورًا * وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا * كَلَّا تَجِدُ هَؤُلَاءِ وَهَؤُلَاءِ مِنْ عَطَاءِ رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا * انظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَ لِلْآخِرَةِ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَ أَكْبَرُ تَفْضِيلًا.

۲. مُحَمَّدُ بْنُ يُحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ ابْنِ جُبَيْرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَنَانَ وَ عَبْدِ الْعَزِيزِ الْعَبْدِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي يَعْقُوبٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ۷ قَالَ: مَنْ أَصْبَحَ وَ أَمْسَى وَ الدُّنْيَا أَكْبَرُ هَمِّهِ جَعَلَ اللَّهُ تَعَالَى الْفَقْرَ بَيْنَ عَيْنَيْهِ وَ شَتَّتْ أَمْرَهُ وَ لَمْ يَنْلُ مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا مَا قَسَمَ اللَّهُ لَهُ وَ مَنْ أَصْبَحَ وَ أَمْسَى وَ الْآخِرَةُ أَكْبَرُ هَمِّهِ جَعَلَ اللَّهُ الْغِنَى فِي قَلْبِهِ وَ جَمَعَ لَهُ أَمْرَهُ

۳. عن النبي صلی الله علیه و آله: أَنَا زَعِيمٌ لِمَنْ أَكَبَّ عَلَى الدُّنْيَا بِفَقْرٍ لَا غِنَاءَ لَهُ وَ يَشْغَلُ لَا فِرَاقَ لَهُ وَ حُزْنَ لَا انْقِطَاعَ لَهُ.

۴. (الْفَضِيلَةُ) وَ (الْفَضْلُ) الْحَيْرُ وَ هُوَ خِلَافُ التَّقِيصَةِ وَ النَّقْصِ.

۵. الفضيلة: الدرجة و الرفعة في الفضل.

جدول ۱۱. تلخیص و مرکزی‌سازی مضمون‌های استخراج‌شده از متون اسلامی در عامل «فضیلت‌مداری»

مؤلفه مفهومی	تعریف	مضمون‌های استخراج‌شده
فضیلت‌مداری	ادراک و گرایش به فضیلت‌ها که زمینه را برای بهره‌مندی تعالی‌گرایانه و زندگی سعادت‌مندانه فراهم می‌سازند.	زندگی گوارا در گرو عمل صالح و نیکوست.
		خیر و مثبت بودن عمل، شرط زندگی گواراست.
		عمل صالح برطرف‌کننده زیانکاری است.
		اطلاق خیر بر فضیلت‌ها
		فضیلت‌ها پایه خوشبختی است.

طبق جدول ۱۱، پنج مضمون در متون اسلامی به نقش‌گرایش به فضیلت‌ها در زندگی گوارا و سعادت‌مندانه اشاره دارند. آیات قرآن کریم و روایات، به این مطلب اشاره می‌کنند:

اول) زندگی گوارا در گرو عمل صالح و نیکو: قرآن کریم (نحل، ۷۹) می‌فرماید:

هر کس - از مرد یا زن - درحالی که ایمان دارد، عمل صالح انجام دهد، قطعاً به او یک زندگی پاکیزه و گوارایی می‌بخشیم.^۱

این زندگی جدیدی است که از حیات قبلی فرد متفاوت است (طباطبایی ۴۷۳۱، ۲۱، ۲۹۴-۱۹۴). حیات طیبیه آن است که مفید و دل‌چسب و تاحدی خالی از نقایص بوده باشد (قرشی ۲۱۴۱، ۴، ۷۵۲). طبق بیان مطهری رحمته (۷۷۳۱، ۲۲، ۹۸)، قرآن کریم بیانگر این مطلب است که خداوند آن‌ها را زنده می‌کند و از مردگی خارج می‌سازد، آن‌وقت معنای زندگی و خوشی و سعادت را درک خواهد کرد.

دوم) خیر و مثبت بودن عمل، شرط زندگی گوارا: طبق بیان امام صادق (ص) (۳۰۴۱، ۹۸۳-۸۸۳)، وقتی انسان حق را شناخت (ایمان آورد) هر عمل خیر - نه هر عملی - که خواست انجام دهد. خداوند از وی قبول می‌کند. سپس، امام دو آیه ۰۴ سوره غافر و ۷۹ سوره نحل را خواندند. به نظر می‌رسد با خواندن این آیات به این موضوع اشاره می‌کنند که قبولی اعمال خیر، مطابق با زندگی گوارایی است که در همین دنیا و در آخرت به انسان عطا می‌شود.^۲

سوم) عمل صالح برطرف‌کننده زیانکاری است: قرآن کریم (عصر، ۳-۲) کسانی را که

۱. مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْتَى وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ.

۲. حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ الصَّمَاوِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: قِيلَ لَهُ إِنَّ أَبَا الْخَطَّابِ يُذَكِّرُ عَنْكَ أَنَّكَ قُلْتَ لَهُ إِذَا عَرَفْتَ الْحَقَّ فَأَعْمَلْ مَا شِئْتَ فَقَالَ لَعَنَ اللَّهُ أَبَا الْخَطَّابِ وَاللَّهِ مَا قُلْتَ لَهُ هَكَذَا وَ لَكِنِّي قُلْتُ إِذَا عَرَفْتَ الْحَقَّ فَأَعْمَلْ مَا شِئْتَ مِنْ خَيْرٍ يُقْبَلُ مِنْكَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَقُولُ «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْتَى وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يَرْزُقُونَ فِيهَا بَعِيرٍ حِسَابٍ» وَ يَقُولُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْتَى وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً».

عمل صالح دارند از گروه زیانکاران خارج می‌کند و بیان می‌کند: هر کس چهار خصیصه نداشته باشد زیانکار و بدبخت است: اول ایمان، دوم عمل درست، سوم تشویق و وادار کردن یکدیگر به حق، چهارم تشویق و توصیه یکدیگر به استقامت و صبر^۱ (مطهری ۷۷۳۱، ۲۲، ۱۹).

چهارم) اطلاق خیر بر فضیلت‌ها: طبق بیان امیرالمؤمنین علیه السلام، خیر به این معنا نیست که مال و فرزندان انسان زیاد باشد؛ بلکه این است که دانشش افزون، بردباری وی عظیم بوده و نسبت به دیگران بیشتر عبادت کند. اگر کار خوبی انجام داد خدا را شاکر باشد و اگر اشتباه کرد استغفار کند. هیچ چیز نمی‌تواند برای فرد خیر باشد مگر این که وقتی گناه کرد به واسطه توبه کردن جبران کند و این که در انجام امور خیر سرعت داشته باشد^۲ (رضی ۴۱۴۱، ۴۸۴). از این رو، جهاد در راه خدا با مال و جان از دیدگاه قرآن خیر است^۳ (توبه، ۸۸). حکمت از امور دل‌پسند و مورد علاقه انسان است که در قرآن کریم (بقره، ۹۶۲) با خیر توصیف شده است^۴ (قرشی ۲۱۴۱، ۲، ۸۱۳). این که در قرآن کریم (بقره، ۸۴۱) توصیه شده است که به سوی خیر شتاب کنید^۵ به معنای شتاب در انجام اعمال صالح است که بهشت را به دنبال دارد (طریحی ۵۷۳۱، ۳، ۴۹۲).

پنجم) فضیلت پایه خوشبختی است: مطابق با گروهی از متون اسلامی، فضیلت‌ها اساس خوشبختی اصیل‌اند. به عنوان نمونه، خوشبخت کسی است که در طاعت [خدا] اخلاص داشته باشد^۶ و مهم‌تر از همه این که خوشبختی در ملازمت از رهبران دینی به دست می‌آید^۷ (صدوق ۶۷۳۱، ۳۸۳؛ طوسی ۴۱۴۱، ۶۲۴).

ب) ماناگرایی

گروهی از آموزه‌های اسلامی به تقابل لذت‌های آنی و لذت‌های پایدار اشاره دارند. نگرش فرد نسبت به این تقابل می‌تواند در فرآیند انتخاب لذت‌ها مداخله کند و شیوه لذت‌جویی فرد را تغییر دهد. با این ملاک، ترجیح لذت‌های ماندگار بر لذت‌های آنی و موقت نشان‌دهنده جهتی به نام ماناگرایی^۸ است. جدول ۱۲ چگونگی نتیجه‌گیری این

۱. إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ. إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ.

۲. وَ سُئِلَ عَنِ الْخَيْرِ مَا هُوَ فَقَالَ لَيْسَ الْخَيْرُ أَنْ يَكْثُرَ مَالُكَ وَ وَلَدُكَ وَ لَكِنَّ الْخَيْرَ أَنْ يَكْثُرَ عَمَلُكَ وَ أَنْ تُبَاهِيَ النَّاسَ بِعِبَادَةِ رَبِّكَ فَإِنْ أَحْسَنْتَ مَحَدَّثَ اللَّهُ وَ إِنْ أَسَأْتَ اسْتَعْفَزْتَ اللَّهَ وَ لَا خَيْرَ فِي الدُّنْيَا إِلَّا لِلرَّجُلَيْنِ رَجُلٌ أَذْنَبَ ذُنُوبًا فَهُوَ يَتَذَكَّرُهَا بِالتَّوْبَةِ وَ رَجُلٌ يَسَارِعُ فِي الْخَيْرَاتِ.

۳. لَكِنَّ الرُّسُولَ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَأُولَئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ.

۴. وَ مَنْ يُوْتِ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا.

۵. فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ.

۶. عَنِ امِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام: السَّعِيدُ مَنْ أَخْلَصَ الطَّاعَةَ.

۷. عَنِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام: إِنَّ السَّعِيدَ حَقَّ السَّعِيدِ مَنْ أَجْبَكَ وَ أَطَاعَكَ. در زیارت جامعه کبیره عبارت «سَعِيدٌ مَنْ وَالَاكُمْ» (ر. ک: صدوق ۱۴۱۳، ۲، ۶۱۳) نیز به همین موضوع اشاره دارد.

۸. مانا (صفت از ماندنی)، در لغت به معنی باقی، پایا، پایدار، جاوید و ماندنی است. مانا به زبان زند و پازند، خدای عزوجل است. مرتبط با همین معنا، به نیروی مستقل مادی و روحانی که همه‌جا پراکنده است و در همه شعارها و

زیرمؤلفه را از مضمون‌های به دست آمده از متون اسلامی نشان می‌دهد.
جدول ۱۲. تلخیص و مرکزی‌سازی مضمون‌های استخراج‌شده از متون اسلامی در زیرمؤلفه «ماناگرایی»

مؤلفه مفهومی	تعریف	مضمون‌های استخراج‌شده
ماناگرایی	جهت‌گیری فرد به سوی انتخاب لذت‌های پایدار و مانا در برابر لذت‌های موقتی و زودگذر که می‌تواند این انتخاب در گستره لذت‌های مادی، روان‌شناختی یا معنوی باشد	آنچه از سوی خداوند روزی می‌گیرید بهتر و پایدار است.
		توصیه به مسیرهایی که بهره‌مندی را تداوم می‌دهد.

طبق جدول ۱۲، دو مضمون در متون اسلامی در زیرمؤلفه‌ای با عنوان ماناگرایی تلخیص شده است. تحلیل محتوای هر یک از این مضامین بر اساس متون اسلامی به این شرح است:

اول) آنچه از سوی خداوند روزی می‌گیرید بهتر و پایدار است: قرآن کریم توجه انسان‌ها را به لذت‌هایی جلب می‌کند که عالی و پایدارند. قرآن کریم (طه، ۱۳۱) در این باره توصیه می‌کند دیدگان خویش را به آن چیزهایی که رونق زندگی دنیا است و بعضی از دسته‌های آدمیان را از آن بهره‌داده‌ایم تا درباره آن عذابشان کنیم نگران و خیره مساز. آنچه خداوند روزی می‌کند بهتر و پایدارتر است.^۱

دوم) توصیه به مسیرهایی که موجب تداوم بهره‌مندی است: امیرالمؤمنین علیه السلام توصیه می‌کند: هنگامی که طلیعه نعمت‌ها به شما رسید، با کمی شکر دنباله آن را مبرید^۲ (رضی ۴۱۴۱، ۰۷۴). امام صادق علیه السلام نیز مسیر تداوم نعمت‌ها را در سه کار معرفی می‌کند: نعمت‌ها ادامه پیدا نمی‌کند مگر پس از سه چیز: ۱- شناختن وظیفه‌ای که خدا درباره آن نعمت برای او معین نموده است؛ ۲- سپاسگزاری از آن نعمت؛ ۳- عیب‌جویی نکردن در آن^۳ (حرانی ۴۰۴۱، ۸۱۳). این نشان می‌دهد که جهت‌گیری در لذت‌بری سعادت‌نگر به سوی بهره‌مندی‌های پایدار است.

بر این اساس، برای دستیابی به لذت پایدار گاهی اوقات باید بخشی از لذت‌های آنی را به تعویق انداخت. افرادی که در پی لذات پایدار هستند، از لذایذ ناپایدار -هرچند نقد و عاجل باشد- اجتناب می‌کنند.

موجودات و اشیاء مقدس شرکت دارد مانا گفته‌اند. مانا به معنای شبیه و نظیر و مثل و مانند هم آمده که در این معنا صفت مشبیه از «ماندن» و «مانستن» است (ر. ک: لغت‌نامه دهخدا).

۱. وَ لَا تُمَدَّنْ عَيْنِيكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَ رِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَ أَبْقَىٰ.

۲. عن اميرالمؤمنين علیه السلام: إِذَا وَصَلَتْ إِلَيْكُمْ أَطْرَافُ النَّعْمِ فَلَا تُنْفَرُوا أَقْصَاهَا بِقَلَّةِ الشُّكْرِ.

۳. عن الإمام الصادق علیه السلام: لَا تَدْوُمُ النَّعْمُ إِلَّا بَعْدَ ثَلَاثٍ (إِلَّا بِثَلَاثٍ): مَعْرِفَةٌ بِمَا يَلِزُمُ لِلَّهِ سُبْحَانَهُ فِيهَا، وَ أَدَاءُ شُكْرِهَا، وَ التَّعَبُّ فِيهَا.

چهار) فرآیندهای دستیابی

طبق برخی متون اسلامی، تجربه بهجت و سرور در زندگی سعادت‌مندان و وابسته به فرآیندهایی است که طی مراحل مشخص زمینه را برای دستیابی به آن بهجت و سرور سعادت‌مندان فراهم می‌کند. طبق تعریف پروچاسکا،^۱ دی‌کلمنته^۲ و نورکراس^۳ (۱۹۹۲) فرآیندهای تغییر، فعالیت‌های آشکار و پنهانی هستند که افراد هنگام تلاش برای اصلاح و تغییر مشکلات رفتاری خود وارد آن می‌شوند. هر فرآیند، مجموعه گسترده‌ای از اعمال متعدد، روش‌ها و مداخله‌هایی را دربر دارد که برای دستیابی به یک هدف به‌کار می‌آیند. این فرآیندها طی مراحل مشخص و معین تنظیم شده‌اند و ترتیب آن‌ها در دستیابی هدف مؤثر است.

از جمله مهم‌ترین گزاره‌های دینی که فرآیندهای دستیابی به سعادت را مطرح کرده حدیث امام صادق علیه السلام (ر. ک: کلینی ۱۴۰۷، ۴، ۲۶؛ صدوق ۱۴۱۳، ۲، ۵۵؛ طوسی ۱۴۱۴، ۴۷۹؛ طبرسی ۱۴۰۳، ۱، ۱۳۶؛ حرانی ۱۴۰۴، ۳۶۳) است که اولاً، سعادت را از مسیر فرآیندهای سه‌گانه «الرغبة»، «القدرة» و «الإذن» قابل دستیابی می‌داند و ثانیاً، دستیابی به سعادت را به انجام «معروف» وابسته دانسته است.^۴ آنچه از بیان این حدیث فهمیده می‌شود این است که معروف به معنای فضیلت‌های انسانی است که فرد به قصد نائل آمدن به اجر و پیامدهای مثبت آن - چه در دنیا و چه در آخرت - بدان علاقه دارد و برای آن تلاش می‌کند. در حدیثی دیگر (ر. ک: مفید ۱۴۱۳، ۲، ۲۰۴؛ کراجکی ۱۴۱۰، ۲، ۳۳)، شبیه حدیث کلینی و دیگران، از قول امام صادق علیه السلام مسیر دستیابی به سعادت ضمن فرآیندهای چهارگانه «النية»، «القدرة»، «التوفيق» و «الإصابة» معرفی شده است.^۵ جدول ۱۳ ارتباط مؤلفه «فرآیندهای دستیابی» را با زیرمؤلفه‌های آن نشان می‌دهد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

1. Prochaska, J. O.

2. DiClemente, C. C.

3. Norcross, J. C.

۴. عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى وَ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ جَمِيعاً عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ سَعْدَانَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي يَقْطَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ص قَالَ: زَايِدٌ الْمُعْرِوفُ كَانِيهِمْ وَ لَيْسَ شَيْءٌ أَفْضَلَ مِنَ الْمُعْرِوفِ إِلَّا تَوَابُهُ وَ ذَلِكَ بِرَأْدِ مِنْهُ وَ لَيْسَ كُلُّ مَنْ يَحِبُّ أَنْ يَضُنَّكَ الْمُعْرِوفُ إِلَى النَّاسِ يَضُنُّهُ وَ لَيْسَ كُلُّ مَنْ يَرْغَبُ فِيهِ يَقْدِرُ عَلَيْهِ وَ لَا كُلُّ مَنْ يَقْدِرُ عَلَيْهِ يُؤْذَنُ لَهُ فِيهِ فَإِذَا اجْتَمَعَتِ الرَّغْبَةُ وَ الْقُدْرَةُ وَ الْإِذْنُ فَهَذَاكَ تَمَّتِ السَّعَادَةُ لِلطَّالِبِ وَ الْمَطْلُوبِ إِلَيْهِ؛ احسان مانند اسمش نیکو است و نیکوتر از احسان، پاداشی است که خدا برای احسان منظور کرده است. چه بسیارند که احسان به خلق را دوست دارند، اما در عمل قاصر و ناتوانند. چه بسیارند که مشتاق احسان‌اند اما توان مالی ندارند. چه بسیارند که توان مالی دارند، اما رخصت و فرصت نمی‌یابند. موقعی که اشتیاق و توان و رخصت همه جمع آید، سعادت همگان کامل می‌شود.

۵. الإمام الصادق علیه السلام: مَا كُلُّ مَنْ نَوَى شَيْئاً قَدَرَ عَلَيْهِ وَ لَا كُلُّ مَنْ قَدَرَ عَلَى شَيْءٍ وَفَّقَ لَهُ وَ لَا كُلُّ مَنْ وَفَّقَ لَهُ مِنْ وَفَّقَ أَصَابَ لَهُ مَوْضِعاً فَإِذَا اجْتَمَعَتِ النَّيَّةُ وَ الْقُدْرَةُ وَ التَّوْفِيقُ وَ الْإِصَابَةُ فَهَذَاكَ تَمَّتِ السَّعَادَةُ.

جدول ۱۳. تلخیص و مرکزی‌سازی سه مفهوم رغبت، قدرت و توفیق در مؤلفه «فرآیندهای دستیابی»

مضمون‌های استخراج‌شده		تعریف	مؤلفه مفهومی
نیرومندسازی، جهت‌گیری و تداوم رفتار ظاهری و باطنی به‌منظور دستیابی به بهجت و سرور در زندگی سعادت‌مندان	رغبت / نیت (انگیزه‌مندی)	فعالیت‌های آشکار و پنهان (باطنی) که فرد هنگام تلاش برای اصلاح و تغییر روان‌شناختی به‌سوی لذت‌بری سعادت‌نگر وارد آن‌ها می‌شود.	فرآیندهای دستیابی
فرآیندهای روان‌شناختی قابل کسب که فرد را از جهت عقلی و روان‌شناختی برای محقق کردن مؤلفه‌های ساختاری لذت‌بری سعادت‌نگر آماده و توانمند می‌سازد.	قدرت (توانمندی)		
فراهم آوردن و تنظیم کردن شرایط فردی، اجتماعی و معنوی (مانند دعا و استعانت از خدا) برای اموری که فرد را به دستیابی بهجت و سرور سعادت‌مندان نزدیک‌تر می‌کند.	اذن / توفیق (سازواری عمل)		

طبق جدول ۱۳، سه ویژگی رغبت (=نیت)، قدرت و توفیق (=اذن) در حدیث به‌عنوان فرآیندهای دستیابی به لذت‌بری سعادت‌نگر در نظر گرفته شدند. این نتیجه‌گیری بر اساس استدلال زیر است:

اول) این‌که مراحل دستیابی در این دو حدیث برای هر هدف مثبت و معروف قابل‌اجراست؛ اما از آنجا که «سعادت» به‌طور روشن و صریح هدف موردنظر در هر دو حدیث است، این فرآیندها را به‌عنوان فرآیندهای دستیابی به بهجت و سرور سعادت‌مندان (لذت‌بری سعادت‌نگر) موردتوجه قرار گرفته است؛

دوم) این‌که جمع میان دو حدیث نقل‌شده لحاظ کردن فرآیندهای کسب معروف و دستیابی به سعادت در سه مرحله است. چه این‌که واژه الإصابة در حدیث شیخ مفید حکایت از وضعیت دستیابی و کسب نتیجه می‌کند و نه این‌که مرحله‌ای از فرآیندهای دستیابی باشد؛

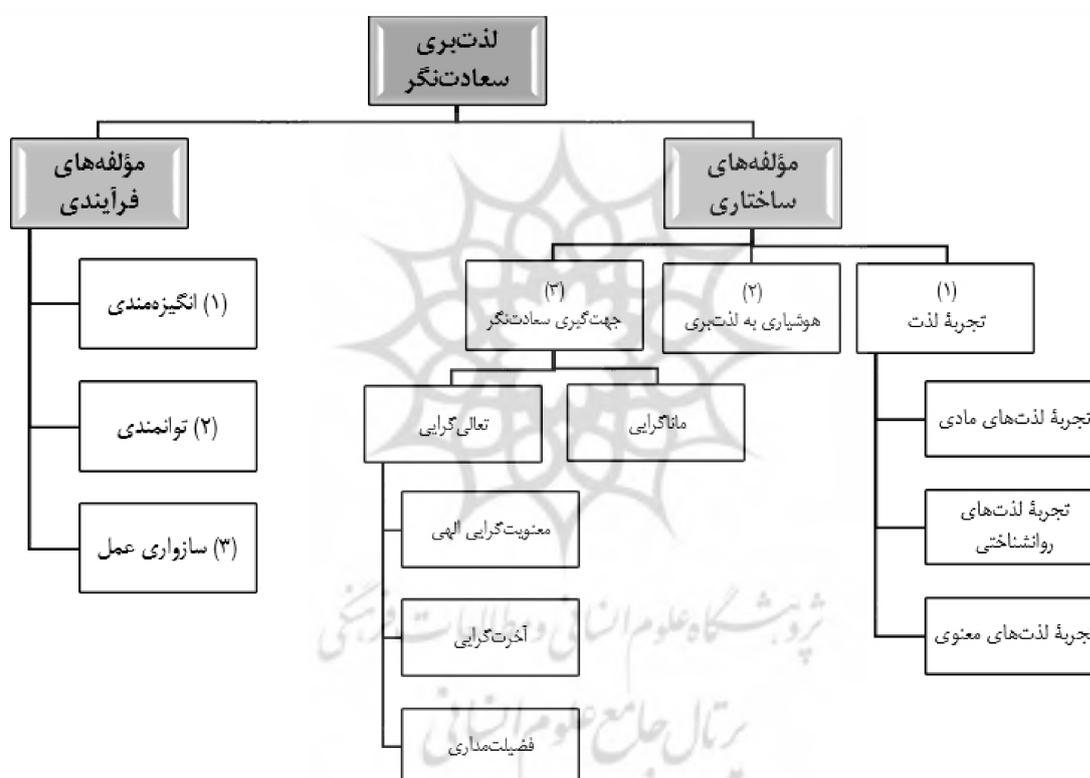
سوم) این‌که بررسی مفاهیم حدیث در معرفی مراحل دستیابی نشان می‌دهد «النیه» با «الرغبة» و «الإذن» با «التوفیق» به یک سازه مفهومی اشاره دارند.

بنابراین، سه مفهوم رغبت/نیت، قدرت و اذن/توفیق را می‌توان حاکی از سه فرآیند با عنوان‌های «انگیزه‌مندی»، «توانمندی» و «سازواری عمل» دانست که در مراحل پیوسته، دستیابی به سعادت را ممکن می‌کنند.

نتیجه گیری

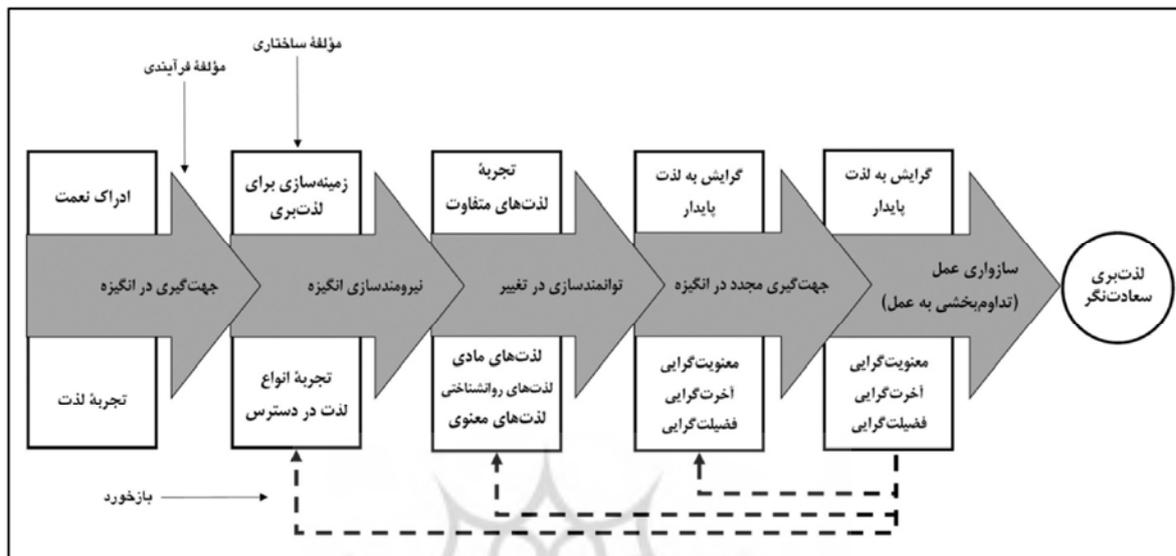
بر اساس ساختار مفهومی به دست آمده از منابع اسلامی، لذت‌بری سعادت‌نگر «حالت ادراک و آگاهی عمیق به خوشی، آسایش و نعمت و فراتر رفتن از آن برای تجربه لذت عالی و پایدار معنویت، فضیلت و بهترین چیزها در انسان است که به واسطه توانمندی‌های فردی و زمینه‌های طبیعی قابل دستیابی بوده و موجب سرور و بهجت فراگیر در زندگی می‌شود». شکل ۱، مؤلفه‌های مفهومی لذت‌بری سعادت‌نگر را بر اساس منابع اسلامی نشان می‌دهد.

شکل ۱. مؤلفه‌های ساختاری و فرآیندی مفهوم لذت‌بری سعادت‌نگر بر اساس منابع اسلامی

همان گونه که در شکل ۱ نشان داده شده است، «لذت‌بری سعادت‌نگر» بر اساس متون اسلامی مبتنی بر دو مجموعه مؤلفه‌های «ساختاری» و «فرآیندی» قابل صورت‌بندی است. مؤلفه‌های ساختاری از جمله مؤلفه‌هایی هستند که عناصر محتوایی مفهوم لذت‌بری سعادت‌نگر را نشان می‌دهند؛ مؤلفه‌هایی که قوام مفهوم بدان وابسته است. مؤلفه‌های فرآیندی نیز بازتابنده فعالیت‌های آشکار و پنهانی (باطنی) است که به واسطه آن‌ها فرد تلاش می‌کند در جهت دستیابی به لذت‌بری سعادت‌نگر حرکت کند. ترکیب دو مجموعه مؤلفه‌های ساختاری و فرآیندی لذت‌بری سعادت‌نگر، مدل مفهومی موردنظر را آماده کرده است. شکل ۲، نشان می‌دهد که چگونه مؤلفه‌های ساختاری لذت‌بری سعادت‌نگر اسلامی

به واسطه مؤلفه‌های فرآیندی مربوط به آن محقق می‌شوند.
 شکل ۲. مدل مفهومی تحقق لذت‌بری سعادت‌نگر برای کاهش نشانگان افسردگی

همان‌گونه که در شکل ۲ نشان داده شده، سه مؤلفه انگیزه‌مندی، توانمندی و سازواری عمل فرآیندهایی هستند که تحقق مؤلفه‌های ساختاری لذت‌بری سعادت‌نگر (تجربه لذت‌ها، هوشیاری در لذت‌بری و جهت‌گیری سعادت‌نگر) را فراهم می‌کنند. یافته پژوهش درباره مؤلفه «تجربه لذت» با نظر علامه طباطبایی (۱۳۹۰) در موضوع بهره‌مندی درست و صحیح از نعمت‌های دنیا و نظر مصباح یزدی (۱۳۸۷) در موضوع ضرورت سطوح سه‌گانه لذت‌بری، مطابق است. بر این اساس، نمی‌توان لذت‌بری سعادت‌نگر را بدون مؤلفه تجربه لذت‌ها تصور کرد، چراکه لذت و سعادت دو موضوع به هم نزدیک و به بیان مصباح یزدی (۱۳۸۸ الف، ۳۲) قریب‌الافق هستند. البته، عناصر به‌باشی در نظریه سلیگمن (۲۰۱۱) شامل عنصر زندگی لذت‌بخش، تجربه‌های لذت‌بری در نظریه لذت‌بری بریانت و وِزف (۲۰۰۷)، هیجان‌های مثبت در نظریه هویت سعادت‌نگر توسط واترمن (۱۹۸۴) و ۱۹۹۳، نسخه به‌باشی روان‌شناختی ریف (۱۹۸۹) و نظریه خودتعیین‌گری ریان، هوتا و دسی (۲۰۰۸) به‌طور اجمال با این یافته پژوهش هم‌خوان است؛ اما طبق اسناد ارائه‌شده در پژوهش حاضر، تجربه لذت در اینجا، شامل لذت‌های حلال است. مؤلفه «هوشیاری در لذت‌بری» نشان می‌دهد نشاط و شادی به‌واسطه ادراک و توجه به موضوع در دسترس و خوشایندی آن به دست می‌آید. گاهی اوقات علت این‌که فرد نمی‌تواند شادمان باشد این است که دنبال چیزهایی است که نصیبش نشده است و در نتیجه افسرده و ناکام مانده است، درحالی‌که از موهبت‌های دیگر بهره‌مند بوده است و

بدان توجه نداشته است (ر.ک: کراجکی ۱۴۱۰، ۱، ۳۴۵). پس کافی است فرد به داشته‌ها توجه کند تا بتواند شادی و نشاط را تجربه کند. همانند این مؤلفه، چکسنت‌میهای (۱۹۹۰) عنصر هوشیاری و انرژی روانی در نظریه غرقگی خویش مطرح می‌کند که عامل مهمی برای رفع خستگی، اضطراب و افسردگی است. آگاهی یا ژرف‌بینی در بهره‌مندی‌ها موضوعی است که با مؤلفه هوشیاری به لذت‌بری همخوان است و در یافته‌های بریانت و ورف (۲۰۰۷) وجود دارد.

مؤلفه‌های جهت‌گیری در مفهوم لذت‌بری سعادت‌نگر از موضوعاتی همچون ارزش‌ها، انگیزه‌ها و اهداف حکایت می‌کند که عمدتاً با چرایی رفتار فرد در ارتباط با لذت‌بری مرتبط است (ر.ک: Huta & Waterman 2013). این موضوعات از معنای سعادت برداشت می‌شود. مؤلفه‌های جهت‌گیری سعادت‌نگر مطابق با یافته‌های پژوهشگران در چارچوب فکری سعادت‌نگری است که معتقدند شادکامی و «زندگی خوب» صرفاً احساس خوب داشتن نیست؛ بلکه شادکامی حقیقی در ابراز فضیلت و انجام آنچه شایسته انجام است یافت می‌شود (Hefferon & Boniwell 2011). طبق بررسی ویترسو (۲۰۱۶، ۹-۸) به‌باشی سعادت‌نگر در سه نظریه بزرگ روان‌شناسی مثبت‌نگر عملیاتی شده است: (۱) نظریه هویت سعادت‌نگر واترمن (۱۹۸۴ و ۱۹۹۳) که هسته اصلی عناصر هویت سعادت‌نگر را خودشکوفایی می‌داند؛ (۲) نسخه به‌باشی روان‌شناختی ریف (۱۹۸۹) و (۳) نظریه خودتعیین‌گری (Ryan, Huta & Deci 2008) که رویکرد فلسفی این سه نظریه بر تحقق طبیعت^۱ مبتنی است. ازجمله محدودیت‌های پژوهش حاضر این بود که تدوین مدل مفهومی لذت‌بری سعادت‌نگر اسلامی با انتخاب جمله‌های توصیفی و تبیینی موجود در منابع اسلامی بر اساس واژگان و مفاهیم مربوط به حوزه معنایی لذت‌بری و سعادت‌نگری انجام شد. این روش نسبت به بررسی کل جملات موجود در منابع اسلامی محدودیت دارد. پیشنهاد می‌شود مدل مفهومی لذت‌بری سعادت‌نگر بر اساس منابع اسلامی معطوف به قلمروهای مختلف سبک زندگی از قبیل بهداشت و درمان، تغذیه، خواب، ارتباط بین فردی، معنویت، تدبیر اقتصادی و مصرف بررسی شود.

منابع

قرآن کریم.

۱. قرآن کریم. ۱۳۸۰. ترجمه ناصر مکارم شیرازی، قم: مدرسه الامام علی بن ابیطالب علیه السلام.
۲. ابن سینا، حسین بن عبدالله. ۱۳۷۵. الاشارات و التنبیها، الجزء الثالث فی علم ما قبل علم الطبیعة مع الشرح خوواجه نصیرالدین طوسی. قم: نشر بلاغت.
۳. ابن منظور، ابوالفضل. ۱۴۱۴. لسان العرب، تحقیق و تصحیح: احمد فارس صاحب الجوائب. بیروت: دار الفکر للطباعة و النشر و التوزیع - دار صادر.
۴. ابن فارس، أحمد. ۱۴۰۴. معجم المقاییس اللغة، تحقیق و تصحیح: عبد السلام محمد هارون. قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
۵. اتکینسون، ریتال ال و همکاران. زمینه روان‌شناسی هیلگارد، ترجمه محمد نقی براهنی و همکاران. ۱۳۸۵. تهران: انتشارات رشد.
۶. برقی، احمد بن محمد بن خالد. ۱۳۷۱. المحاسن. قم: دار الکتب الإسلامیة.
۷. بریه، امیل. تاریخ فلسفه، ترجمه علی مراد داودی. ۱۳۷۴. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
۸. پسندیده، عباس. ۱۳۸۶. درآمدی بر روش‌شناسی فهم معارف روان‌شناختی از احادیث، علوم حدیث ۴۶-۴۵: ۸۸-۱۰۹.
۹. تمیمی آمدی، عبد الواحد. ۱۳۶۶. تصنیف غرر الحکم و درر الکلم. قم: دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم.
۱۰. الجرجانی، السید الشریف علی بن محمد. ۱۳۷۰. کتاب التعریفات. تهران: ناصر خسرو.
۱۱. حرانی، ابن شعبه حسن بن علی. ۱۴۰۴. تحف العقول. تحقیق و تصحیح: علی‌اکبر غفاری. قم: جامعه مدرسین.
۱۲. حمیری، عبد الله بن جعفر. ۱۴۱۳. قرب الإسناد. تحقیق / تصحیح: مؤسسة آل البيت علیهم السلام. قم: مؤسسة آل البيت علیهم السلام.
۱۳. دیلمی، حسن بن محمد. ۱۴۰۸. أعلام الدین فی صفات المؤمنین. تحقیق / تصحیح: مؤسسة آل البيت علیهم السلام. قم: مؤسسة آل البيت علیهم السلام.
۱۴. دیلمی، حسن بن محمد. ۱۴۱۲. إرشاد القلوب إلى الصواب (للدیلمی). قم: الشریف الرضی.
۱۵. الرازی، فخرالدین. ۱۴۱۵. عین الحکمة. تحقیق: الدكتور الشیخ احمد حجازی احمد السقا. تهران: منشورات مؤسسه الصادق علیه السلام للطباعة و النشر.
۱۶. راغب اصفهانی، حسین بن محمد. ۱۴۱۲. مفردات ألفاظ القرآن. تحقیق: صفوان عدنان داوودی. بیروت: دار الشامیة.
۱۷. الرضی، محمد بن حسین. ۱۴۱۴. نهج البلاغة (للصبحی صالح). تحقیق / تصحیح: صبحی صالح. قم: هجرت.
۱۸. سرمد، زهره، عباس بازرگان، و الهه حجازی. ۱۳۸۰. روش‌های تحقیق در علوم رفتاری. تهران: انتشارات آگاه.
۱۹. سهروردی، شهاب‌الدین. ۱۳۷۳. مجموعه مصنفات شیخ اشراق، تصحیح، تحشیه و مقدمه:

- سید حسین نصر. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۲۰. شجاعی، محمدصادق، مسعود جان بزرگی، علی عسگری، سید محمد غروی راد، و عباس پسندیده. ۱۳۹۳. کاربرد نظریه حوزه‌های معنایی در مطالعات واژگانی ساختار شخصیت در پایه منابع اسلامی. مطالعات اسلام و روان‌شناسی ۱۵: ۷-۳۸.
۲۱. شعیری، محمد بن محمد. بی تا. جامع الأخبار (لشعیری). نجف: مطبعة حیدریه.
۲۲. شیرازی، صدرالدین محمد. ۱۹۸۱. الحکمة المتعالیة فی الاسفار العقلیة الاربعة. بیروت: دار احیاء التراث.
۲۳. _____ . ۱۳۶۰. الشواهد الربوبیة فی المناهج السلوکیة. تصحیح و تعلیق: سید جلال‌الدین آشتیانی. مشهد: مرکز الجامعی للنشر.
۲۴. _____ . ۱۳۶۴. تفسیر القرآن الکریم. تصحیح: محمد خواجه‌جوی. قم: بیدار.
۲۵. الصدوق، محمد بن علی بن بابویه. ۱۳۶۲. الخصال، تحقیق / تصحیح: علی اکبر غفاری. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۶. _____ . ۱۳۷۶. الأملی (للصدوق). تهران: کتابچی.
۲۷. _____ . ۱۳۸۵. علل الشرائع. قم: کتاب‌فروشی داوری.
۲۸. _____ . ۱۴۰۳. معانی الأخبار. تحقیق / تصحیح: علی اکبر غفاری. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۹. _____ . ۱۴۰۶. ثواب الأعمال و عقاب الأعمال. قم: دارالشریف الرضی للنشر.
۳۰. _____ . ۱۴۱۳. من لا یحضره الفقیه، تصحیح: علی اکبر غفاری. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۳۱. طباطبایی، سید محمدحسین. ۱۳۷۴. تفسیر المیزان. ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۳۲. _____ . ۱۳۹۰. المیزان فی تفسیر القرآن. بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
۳۳. _____ . ۱۳۶۲. نهاية الحکمة. قم: مؤسسة الاسلامی التابعة لجماعة المدرسین.
۳۴. طباطبایی، سید محمدکاظم. ۱۳۹۳. منطق فهم حدیث. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی قدس.
۳۵. طبرسی، احمد بن علی. ۱۴۰۳. الإحتجاج علی أهل اللجاج (للطبرسی). تحقیق و تصحیح: محمد باقر خراسان. مشهد: نشر مرتضی.
۳۶. طریحی، فخر الدین بن محمد. ۱۳۷۵. مجمع البحرین، تحقیق و تصحیح: احمد حسینی اشکوری. تهران: مرتضوی.
۳۷. طوسی، محمد بن الحسن. ۱۴۱۴. الأملی (للطوسی). تحقیق و تصحیح: مؤسسة البعثة. قم: دار الثقافة.
۳۸. الطوسی، نصیرالدین. ۱۳۶۰. اخلاق ناصری. تصحیح و تنقیح: مجتبی مینوی و علیرضا حیدری. تهران: شرکت انتشارات خوارزمی.

۳۹. الطوسی، نصیرالدین. ۱۳۷۵. شرح الاشارات و التنبیهاة للمحقق الطوسی. قم: نشر البلاغة.
۴۰. الفارابی، ابونصر محمد بن محمد. ۱۹۹۶. کتاب السياسة المدنية. مقدمه و شرح: دکتر علی بوملحم. بیروت: مكتبة الهلال.
۴۱. _____ سعادت از نگاه فارابی: ترجمه دو کتاب «تحصیل السعادة» و «التنبیه علی سبیل السعادة». ترجمه علی اکبر جابری مقدم. ۱۳۸۴. قم: دارالهدی.
۴۲. _____ ۱۴۰۵. فصوص الحکم، تحقیق: الشیخ محمدحسن آل یاسین. قم: بیدار.
۴۳. فراهیدی، خلیل بن احمد. ۱۴۰۹. کتاب العین. قم: نشر هجرت.
۴۴. فیومی، أحمد بن محمد. ۱۴۱۴ ق. المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر. قم: مؤسسه دار الهجرة.
۴۵. قرشی بنایی، علی اکبر. ۱۴۱۲. قاموس قرآن. قم: دارالکتب الاسلامیة.
۴۶. قمی، علی بن ابراهیم. ۱۴۰۴. تفسیر القمی. تحقیق / تصحیح: طیب موسوی جزائری. قم: دارالکتب.
۴۷. کار، آلان. روان‌شناسی مثبت، علم شادمانی و نیرومندی‌های انسان. ترجمه حسن‌پاشا شریفی و دیگران. ۱۳۸۵. تهران: سخن.
۴۸. کراچکی، محمد بن علی. ۱۴۱۰. کنز الفوائد. تحقیق / تصحیح: عبدالله نعمة. قم: دار الذخائر.
۴۹. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق. ۱۴۰۷. الکافی، تحقیق و تصحیح: علی‌اکبر غفاری و محمد آخوندی تهران: دارالکتب الاسلامیة.
۵۰. گیرتس، دیرک. نظریه‌های معناشناسی واژگانی. ترجمه کورش صفوی. ۱۳۹۳. تهران: علمی.
۵۱. مسعودی، عبدالهادی. ۱۳۸۹. «روش فهم حدیث»، در: مدرسان دانشکده علوم حدیث، دانش حدیث: پژوهش‌های کاربردی در شناخت دانش‌های حدیثی. قم: جمال. ۱۵۵-۲۰۹.
۵۲. مصباح یزدی، محمدتقی. ۱۳۸۷. به سوی خودسازی (مشکات: مجموعه آثار حضرت آیه‌الله مصباح). قم: مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی قدس سره.
۵۳. _____ ۱۳۸۸ الف. اخلاق در قرآن ۱ (مشکات: مجموعه آثار حضرت آیه‌الله مصباح). قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی قدس سره.
۵۴. _____ ۱۳۸۸ ب اخلاق در قرآن ۲ (مشکات: مجموعه آثار حضرت آیه‌الله مصباح). قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی قدس سره.
۵۵. مصطفوی، حسن. ۱۳۶۸ ش. التحقیق فی کلمات القرآن الکریم. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۵۶. مطهری، مرتضی. ۱۳۷۷. مجموعه آثار شهید مطهری. تهران: صدرا.
۵۷. مفید، محمد بن محمد. ۱۴۱۳. الإختصاص، تحقیق / تصحیح: علی‌اکبر غفاری و محمود محرمی زرنیدی. قم: المؤتمر العالمی لالفیة الشیخ المفید.
۵۸. مکارم شیرازی، ناصر. ۱۳۸۶. زندگی در پرتو اخلاق. قم: سرور.
۵۹. مهدوی کنی، محمدسعید. ۱۳۸۶. دین و سبک زندگی. تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام.

۶۰. نراقی، احمد بن محمد مهدی. ۱۳۷۸. معراج السعادة. قم: موسسه انتشارات هجرت.
۶۱. هرگنهان، بی. آر. درآمدی بر تاریخ روان شناسی، ترجمه یحیی سید محمدی. ۱۳۸۹. تهران: ارسباران.
62. Babbie, E. 2011. *The Basic of Social Research*. USA: Wadsworth, Cengage Learning.
63. Bryant, F. B. and Veroff, J. 2007. *Savoring: A New Model of Positive Experience*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
64. Csikszentmihalyi, M. 1990. *Flow. The Psychology of Optimal Experience*. New York: Harper Collins.
65. Deci, E. L. & Ryan, R. M. 2008. Hedonia, Eudaimonia, and Well-Being: An Introduction. *Journal of Happiness Studies* 9: 1-11.
66. Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E. and Smith, H. L. 1999. Subjective wellbeing: three decades of progress. *Psychological Bulletin* 125: 276-302.
67. Drisko, J. W., & Maschi, T. 2015. Content analysis. *Pocket Guides to Social Work R*.
68. Fredrickson, B. 2009. *Positivity: Groundbreaking Research Reveals how to Embrace the Hidden Strength of Positive Emotions, Overcome Negativity, and Thrive*. New York: Crown.
69. Hefferon, K. & Boniwell, I. 2011. *Positive Psychology, Theory, Research and Application*. London: Open University Press.
70. Huta, V., & Ryan, R. M. 2010. Pursuing pleasure or virtue: The differential and overlapping well-being benefits of hedonic and eudaimonic motives. *Journal of Happiness Studies* 11(6): 735-762.
71. Huta, V. & Waterman, A. S. 2013. Eudaimonia and Its Distinction From Hedonia: Developing a Classification and Terminology for Understanding Conceptual and Operational Definitions. *Journal of Hppiness Studies*, Accepted November 11 2013.
72. Prochaska, J. O., DiClemente, C. C. & Norcross, J. C. 1992. In Search of How People Change: Applications to Addictive Behaviors. *American Psychologist* vol. (47)9: 1102-1114.
73. Ryan, R. M., Huta, V., & Deci, E. L. 2008. Living well: A self-determination theory perspective on eudaimonia. *Journal of Happiness Studies* 9: 139-170.
74. Ryff, C.D., & Singer, B.H. 2008. Know thyself and become what you are: A eudaimonic approach to psychological well-being. *Journal of Happiness*

- Studies 9: 13-39.
75. Ryff, C. D. 1989. Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology* 57: 1069-1081.
 76. Seligman, M. & Csikszentmihalyi, M. 2000 Positive psychology, an introduction. *American Psychologist* 55(1): 5-14.
 77. Seligman, M. 2002. *Authentic Happiness: Using the New Positive Psychology to Realize your Potential for Lasting Fulfilling*. New York: Free Press.
 78. Seligman, M. E. 2011. *Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being*. Simon and Schuster.
 79. VandenBos, G. R. (Editor in Chief). 2015. *APA Dictionary of Psychology*. Washington, DC: American Psychological Association.
 80. Vittersø, J. 2004. Subjective well-being versus self-actualization: Using the flow-simplex to promote a conceptual, clarification of subjective quality of life. *Social Indicators Research* 65: 299-331.
 81. Vittersø, J. 2016. The Most Important Idea in the World: An Introduction. In Vittersø, J. (Ed.), *Handbook of Eudemonic Well-Being* (pp. 126-). Tromsø: Springer.
 82. Waterman, A.S. 1984. *The psychology of individualism*. New York, NY: Praeger.
 83. Waterman, A.S. 1993. Two conceptions of happiness: Contrasts of personal expressiveness (eudaimonia) and hedonic enjoyment. *Journal of Personality and Social Psychology* 64: 678-691.